

Armenia's Economics (1991-2014) And Future Perspectives After Independence

Alper YALÇIN*, Sevda YALÇIN **

* Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO, **Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO

E-mail: alperyalcin36@hotmail.com, sevdayalcin3636@hotmail.com

Copyright © 2016 Alper YALÇIN, Sevda YALÇIN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The economic policy of the Soviet Union was managed from a single center that implemented an economic system aimed at achieving economic growth, employment, and development. While on the one hand this central authority attempted to impose particular areas of specialization, it also required some of its constituents to depend on other countries that produced products that were themselves determined by the central economic authority. United to the other Soviet States under this system, Armenia, most of whose resources were in the hands of Moscow, was one of the members of the Soviet Union most affected by the economic dependency that was implemented.

The Glasnost and Perestroika policies the Soviet Union adopted in the late 1980's not only brought to an end the socialist power that had endured for seventy-two years after being established in the 1917 October Revolution; they also destroyed both the Soviet Union, one of the two main actors of the nearly forty-year "Cold War," and "The Eastern Bloc", which had been pioneered by the Soviet Union. As a result, including countries of this block began to declare their independence. Armenia which is one of three countries along with Georgia and Azerbaijan in the South Caucasus Region, declared its independence in 1991 by getting involved in this process.

Since independence, Armenia has seen the administration of a permanent war economy, as well as isolation from the international community, due to the occupation of Nagorno-Karabakh. These factors, in addition to corruption and structural problems in the country, have hampered the stable and sustained entry of foreign investment. These developments have also adversely affected the international trade upon which the economy depends.

In the present study, an overview and assessment of the Armenian economy will be presented, along with a proposal for the economic future of the country. The authors cite comments on the subject by the Central Bank of Armenia and the official National Statistical Service, as well as by independent international economic institutions such as the World Bank and the IMF; The authors base their study on data from economic organizations that rely on the results of scientific research.

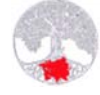
Keywords: Armenia, economic indicators, Armenia's trade relations

JEL Classification: O15, O24, O53, P24

Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisi (1991-2014) ve Gelecekteki Perspektifi

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı tek merkezden yönetilen ekonomi politikalarıyla bir taraftan üretim, istihdam artışı ve kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılırken öte taraftan da bağlı ülkelerin hangi ürünleri üreteceği yine bu tek merkezden tespit edilerek ülkelerin belli alanlarda uzmanlaşmasını ve diğer alanlarda ise öteki ülkelere bağımlı olmasını gerektiren bir ekonomik sistem uygulanıyordu. Bu sistemde birliğe dahil diğer devletler gibi elinde

bulunan kaynakların çoğunu Moskova'ya aktarmak zorunda kalan Ermenistan, uygulanmakta olan bağımlı ekonomiden en fazla etkilenen Sovyet Cumhuriyetlerinden biri olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin sonunda uygulamaya koyduğu Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları bir taraftan 1917 Ekim Devrimiyle başlayan ve yetmiş iki yıl süren sosyalist iktidarın sonunu getirmiş, öte taraftan da yaklaşık kırk yıllık süren Soğuk Savaş'ın iki önemli aktöründen biri olan SSCB'yi ve bu devletin öncülüğünü yaptığı "Doğu Bloku"nu yıkmıştır. Neticede bu bloğa dahil ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Güney Kafkasya Bölgesi'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile beraber üç ülkesinden biri olan Ermenistan'da yaşanan bu sürecin dışında kalmayarak 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsızlık sonrası Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi nedeniyle ülke ekonomisinin sürekli bir savaş ekonomisi şartlarında yürütülmesi, Ermenistan'a uygulanan izolasyonlar, ülkedeki yolsuzluklar ve yapısal problemler istenilen yabancı yatırımların ülkeye sürekli ve istikrarlı girişine engel olmuş ve bu gelişmeler de dışarıya bağımlı ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Bu çalışmayla öncelikle Ermenistan ekonomisinin genel görünümü ve değerlendirmesi (1991-2014) yapıldıktan sonra ülkenin ekonomik geleceğine dönük iktisadi bir bakış açısıyla öneriler sunulacaktır. Çalışmada bağımsız uluslararası ekonomik kuruluşlar olan IMF, Dünya Bankası ile aynı zamanda Ermenistan Merkez Bankası, Resmi İstatistik Kurumu gibi kuruluşların iktisadi verilerden yararlanılarak konuyla ilgili bilimsel araştırmaların sonuçlarına da değinilerek yorumlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Ekonomik göstergeler, Ermenistan'ın ticari ilişkileri

A-Giriş

Sovyetler Birliği dönemindeki bağımlı ekonomik yapının sonucunda Ermenistan'da hammadde ve enerji karşılığında, diğer cumhuriyetlere makine tezgahları, tekstil ve diğer mamul mallar tedarik eden ve küçük ölçekli tarım ve bu tarıma dayalı bir sanayi gelişti. Bu sistemde birliğe dahil diğer devletler gibi elinde bulunan kaynakların çoğunu Moskova'ya aktarmak zorunda kalan Ermenistan, uygulanmakta olan bağımlı ekonomiden en fazla etkilenen Sovyet Cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Öyle ki 1989 yılında Ermenistan'da yapılan endüstriyel üretimin %50.8'i, endüstri alanında verilen kredilerin ise %71.9'u Sovyetler Birliği'nden gelecek olan teşviklere bağlıydı (Sarian, 2006: 194, 195).

Dışa açık bir ekonominin sosyalist piyasa ekonomisine, ya da kapalı devletçi bir ekonominin daha liberal bir ekonomiye geçişinde yaşanacak zorlukların başında, kuşkusuz zihniyet ve anlayışta ortaya çıkacak problemler gelmektedir. Çünkü pazar ekonomisinin dayandığı temellerle sosyalist ekonominin kuralları büyük oranda farklılık göstermektedir (Dikkaya, 2009: 83). Ermenistan'da bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte mevcut Sovyet güdümü devletçi sosyalist ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle yukarıda ifade edilen anlayış değişikliğinden dolayı serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle birçok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer cumhuriyetlerindeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmış, fiyatlar genel seviyesi de hiperenflasyon olarak ifade edilecek düzeye ulaşınca ekonomik yapının bozulması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yukarıdaki gelişmelere ilave olarak Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ile ortaya çıkan Dağlık Karabağ Sorunu'nun* neden olduğu savaş ekonomisi ile işgalin devamında

* Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Demir, Ali Faik. Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003, 160-176.

gelen Türkiye ve Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ekonomik izolasyon ve ulaştırmada yaşanan aksaklıklarda üst üste gelince ekonomi 1960'lı - 1970'li yılların seviyesine gerilemiştir.

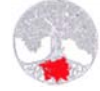
Zengin enerji kaynaklarına ve denize kıyısı olmayan Ermenistan coğrafi olarak da dezavantajlı bir konumdadır. Ülkenin Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınır uzunluğu toplam sınırlarının yüzde 85'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye ile sınırları Dağlık Karabağ işgali nedeniyle Azerbaycan ile Ermenistan'ın devam eden çatışmaların bir sonucu olarak sırasıyla, 1991 ve 1993 yılından beri kapalıdır. Denize çıkışı olmayan ülkenin, coğrafi özelliklerine paralel olarak ticari bağlantıları zayıftır. Buna ek olarak İran ve kısmen de olsa Gürcistan haricinde tüm komşuları ile sorun yaşamakta bu da sınır ticaretini doğal olarak olumsuz etkilemektedir.

Sovyetler Birliği döneminde cumhuriyetler arasındaki ekonomik işbölümü nedeniyle tüm Sovyet Cumhuriyetleri'nde dış ticaret, yani cumhuriyetler arası ticaret önemli düzeyde bulunmaktaydı. Fakat cumhuriyetler arası ekonomik ilişkilerin Sovyetler Birliği ile birlikte hızla çözülmesi, tüm bu ülkelerin ihracatında da bir çöküşe yol açmış, ekonomik çöküşle birlikte ithalat görelisi olarak önem kazanmıştır (Taymaz, 2011: 26-27). Dış ticaret yapısındaki bu değişimler sonucu diğer Kafkasya ülkeleri gibi Ermenistan'da tüm dönem boyunca çok büyük cari açık vermiştir. Ermenistan'da 1990'ların sonlarında GSYH'nın %20'sine ulaşan cari açık, 2000'lerin ortalarına %1-2 düzeyine çekilmiş fakat 2006'dan sonra hızla artarak 2009'da %16'ya çıkmıştır.

1991'deki bağımsızlığından itibaren Ermenistan, ekonominin liberalleşmesi ve serbest piyasa ekonomisinin ülkede uygulanabilmesi amacıyla adımlar atmıştır. Bunun için bir taraftan yabancı yatırımların gelmesini sağlayıcı çalışmaları yapmış, öte taraftan da uluslararası topluma entegre olabilmek için çeşitli bölgesel ve küresel uluslararası örgütlere üye olmuştur. 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatına aynı yıl Türkiye'nin de destekleriyle kurucu üye sıfatıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne ve 2003 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Daha sonra da Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik kuruluşlara katılmıştır. Bugün itibariyle yaklaşık 40'a yakın uluslararası örgüte üyedir.

1994 yılı ülke ekonomisinde bir dönem noktası oldu. Ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı için hükümet geniş yapısal ıslahatlarla birlikte ciddi finans ve döviz politikası uygulamaya başladı. Bunun neticesinde 1993'teki %10.000 mukayeseli enflasyon %1.1 kadar geriledi (2002 sonlarında). Ekonomi istikrar bulmaya başladı ve reel GSMH 1994 %5.4 artış gösterdi (Ermenistan Ülke Hakkında Rapor).

2000'li yıllar tüm eski Sovyet ülkelerinin hızla büyüdüğü bir dönem olmuştur. Ermenistan petrol gibi bir doğal kaynağa sahip olmamasına ve hızla büyüyen iki büyük komşusu (Azerbaycan ve Rusya) ile doğrudan ticari bağlantıya sahip olmamasına karşın, 2000'li yıllarda hızla büyümeyi başarabilmiş ve kişi başına geliri 1999'dan 2008'e kadar ki dokuz yıl içerisinde iki kattan fazla arttırmıştır (Taymaz, 2011: 13-14). 2000-2008 arasında GSYH'daki yıllık büyüme ortalaması %11.2'ye ulaşmıştır. Ancak 2008 deki global finansal kriz Ermenistan'ı da etkilemiş ve 2009'da büyüme bir önceki yıla göre %14.1 azalmıştır. Özellikle lokomotif sektörler olan inşaat ve hizmet alanında görülen canlanma, ağırlıklı olarak başkent Erivan başta olmak üzere şehir merkezlerinin gelişmesine katkı sağlarken, kırsal bölgelerde ise ekonomik geri kalmışlık devam etmiştir.

Küresel ekonomide 2008'deki keskin bozulma ile birlikte aynı yıl ortaya çıkan Rusya-Gürcistan Savaşı ve savaş sırasında Ermenistan'ın dış dünya ile bağlantısı olan Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının kullanılamaz hale gelmesi ve Rusya ile tek ticaret yolu olan Rusya-Gürcistan sınırlarının kapanması sonucu Ermenistan'da hem temel ihtiyaçların karşılanmasında hem de enerji temininde ciddi sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur (Tocci ve diğerleri, 2007: 17, 18). Neticede coğrafi izolasyonlar, kısıtlı ihracat imkanları ve önemli iş sektörlerinde yaygın tekellerinin bulunması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Özellikle enerji ve ulaştırma alanında yaşanan sıkıntılar Ermenistan'ı İran ile işbirliğine yöneltmiştir. 1993 yılında Ermenistan'a sınırlarını kapatan ve ambargo uygulamaya başlayan Türkiye ve Azerbaycan'a, İran destek vermemiş; aksine Erivan ile ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Tahran yönetimi, bu dönemde Ermenistan'a, ülke ekonomisinin önemli ihtiyaçlarından olan gıda, hammadde ve enerji tedarik etmiştir (Suleymanov ve Ditrych, 2007: 106). 2007 tarihinde faaliyete geçen "İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı Projesi" iki ülke arasında ekonomik işbirliği bağlamında gerçekleşen en büyük proje olmuştur (Socor, 2007). Proje ile İran'ın Ermenistan'a doğalgaz sevkiyatı, Ermenistan'ın İran'dan aldığı doğalgazla elektrik enerjisi üretmesi ve ürettiği elektriği İran'a geri göndererek İran'a borcunu ödemesi hedeflenmiştir. İran, bu proje sayesinde hem Ermenistan pazarına girmeyi hem de boru hattı vasıtasıyla Ermenistan üzerinden Avrupa doğalgaz pazarına açılmayı amaçlamıştır.

Ermenistan enerji ihtiyacının %70'ini ithal gaz ve nükleer yakıtla karşılamaktadır. İran, Mayıs 2011 de Ermenistan'a gaz ihracına başlamıştır. Zaman zaman boru hatlarında patlama meydana gelse de gaz ihracı devam etmektedir. Mayıs 2004'te yapılan anlaşma ile İran, Ermenistan'a elektrik karşılığında gaz satmaktadır.

Ermenistan'ın Sovyet döneminden kalma bir nükleer reaktörü bulunmaktadır. İğdır'a 30 km mesafede bulunan Metzamor Nükleer Santrali, 1977 yılında inşa edilmiş 1979'da faaliyete başlamıştır. Bugün dünyadaki mevcut santraller içerisinde en güvensiz reaktör olma özelliğini taşıyan santral, ülkenin toplam enerji ihtiyacının yüzde 40'ını karşılamakta olup 2005 yılında teknik ömrünü tamamlamıştır (Topal, 2015: 976). Ermenistan hükümeti Türkiye sınırında bulunan, kullanım yaşının dolması ve güvenlik nedenleriyle tartışma konusu olan santralin, Rusya ile 2014 tarihinde yaptıkları anlaşma* ile işletim süresinin 2026 yılına kadar uzatılmasına karar vermiştir.

Rusya'daki ekonomik kriz ülkenin ekonomisini savunmasız yapmıştır. Ermenistan özellikle Rusya'nın ticari ve hükümet desteğine bağlıdır ve en önemli yatırımları elektrik ve doğalgaz olmak üzere enerji sektörü Rus sermayesine dayanmaktadır. Rusya'da çalışan Ermeni işçilerinden gelen dövizleri GSYH'nın yaklaşık %20'sine denk olup, ülkenin ciddi ticaret açıklarını kısmen de olsa kapatmaktadır.

Aralık 2014'de ruble'nin keskin değer kaybı, ülkedeki istikrarsızlık ve enflasyonun da katkısıyla Ermenistan'ın başta Rusya'ya yapmakta olduğu ihracatının önemli ölçüde azalmasına yol açtı. Ülkenin Avrupa Birliği ile yakınlaşması ekonomik olarak bağımlı olduğu Rusya'nın dikkatinden kaçmamış ve Ermenistan bir oldu-bitti ile hiçbir üye ülkesi ile sınırları olmayan Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın kurucu üye olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'ne Ocak 2015 tarihinde katılmıştır.

* Anlaşma ile ilgili haberler için: a- <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/Armenia/>
b- <http://news.nationalgeographic.com/news/energy/2011/04/110412-most-dangerous-nuclear-plant-armenia/>

Ermenistan hükümeti, son yıllarda vergi ve gümrük idaresi gibi bazı konularda reformlar yapmasına rağmen yolsuzlukla ve kayıt dışılıkla mücadele önlemleri etkisiz kalmıştır. Ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik reformları sürdürmesi ve ekonomik izolasyondan kurtularak dünyaya entegre olabilmesi için yakın komşuları olan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini normalleştirilmesi gerekmektedir. Dünya Bankası verilerine göre sınırlar açılırsa Ermenistan'ın GSMH'si %30 artacağı ifade edilmektedir.

Kapalı sınırlar Ermenistan'ın dışarıyla bağlantısı açısından taşımacılık maliyetlerini artırmakta, ticareti ve karı azaltmaktadır. Türkiye ile sınırlar açılırsa, Ermenistan için taşımacılık maliyeti %30-50 arasında azalacaktır (International Crisis Group, 2004: 20). Sınırların kapalı olması sermaye yatırımlarını da olumsuz etkilemiş ve istikrarsızlık nedeniyle yabancı sermayenin direk Ermenistan'a girişini engellemiştir. Türkiye ile diplomatik ilişkilerin olmaması ve sınırların kapalılığı Ermenistan'ın sermaye risk puanı artırmıştır (Veliyev'den aktaran Ozinian, 2012: 25).

Bu açıdan Ermenistan Ekonomisi Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan siyasi üçgeninde sıkışık kalmıştır. Ermenistan bölgesel projelere katılma şansından mahrum kaldığı gibi Rusya ve Gürcistan'a da bağımlı hale gelmiştir (Tocci ve diğerleri, 2007: 25). Fakat Türkiye, hem Gürcistan hem de İran vasıtasıyla, dolaylı yollardan da olsa Ermenistan pazarında önemli bir aktör konumundadır (Türkiye Ermenistan'a 2012 ve 2013'de sırasıyla 159-162 milyon Euro ihracat gerçekleştirerek %5-6'lık bir pazar payı elde etmiştir).

GSYH, KBGSYH, açlık sınırının altındaki nüfus oranı ve gelirin nüfus dilimleri açısından paylaşımı noktasından bakıldığında, bu ülkede tam bir yoksulluk ve gelir bölüşüm adaletsizliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 2009 yılında Ermenistan'daki açlık sınırının altındaki nüfus oranı %34,1'tir. Bu oran 2006 yılında % 26,5'tir. Demek ki Ermenistan'daki nüfusun %34'ü yaşam mücadelesi vermektedir. Bu oran 2010 için Türkiye'de %16.9, Azerbaycan'da ise %11'dir. Kısıtlı ekonomik imkanlarına rağmen oldukça maliyetli bir dış politika izleyen Ermenistan'ın bu politikasının, aslında halkına yoksulluk olarak geri döndüğünü ifade etmek gerekir.

Ermenistan ekonomisinin önemli sorunlardan biri de ülke ekonomisinin çok yüksek oranda dış yardım ve yatırımlara bağlı olmasıdır. Örneğin Ermeni diasporasının ülkeye yaptığı yatırımlar bu ülke GSYH'nin %70'ini oluşturmaktadır. Demek ki yaklaşık 10 milyar dolarlık GSYH'nin 7 milyarı diasporadan gelmektedir. Ermenistan'da yaratılan GSYH ise 3 milyar dolar veya daha azdır. Çünkü Rusya'nın yatırımları ve dış ülkelerde çalışan Ermenilerin getirdikleri dövizlerde bulunmaktadır. Diğer taraftan bu ülkede yüksek bir kayıt dışılığın olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. IMF verilerine göre, kayıt dışı ekonomi Ermenistan GSYH'nin %35'i kadardır (Veliyev, 2015: 159).

Ermenistan'da yaşanan iktisadi ya da ticari dengesizlikler, uluslararası yardımlar, yurt dışında çalışan Ermenilerin getirdikleri dövizler (tahminen 100 bine yakın Ermeni de Türkiye'de çalışmaktadır) ve doğrudan yabancı yatırımlar tarafından dengelenmektedir. Dış yardımlar ve krediler olmadıkça Ermenistan ekonomisindeki iktisadi krizler daimi olacaktır (Karabulut, 2014: 3821-3832).

B-Nüfus

Bir ülkenin nüfusu ile ekonomik gelişimi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki belirli kanallar doğrultusunda ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı etkilemektedir (Yumuşak ve Kar, 2000: 78). Ermenistan için yapılacak olan makroekonomik çalışmanın anlamlı sonuçlara ulaşması ve sağlıklı değerlendirilebilmesi için her şeyden önce ilgili ülkenin sahip olduğu nüfus

potansiyelinin yıllar itibariyle ortaya konulması gerekmektedir. Herhangi bir ülke için üretim kapasitesinin, üretimin, iş gücünün ve buna bağlı olarak milli gelirin değişimi açısından nüfus miktarı yakından izlenmesi gereken göstergelerin başında yer alır.

Tablo-1: Ermenistan'ın Toplam, Kırsal ve Kentsel Nüfusu ve Yaş Grupları

Yıllar	Nüfus		Kırsal Nüfus		Kentsel Nüfus		0-14 Nüfus (%)	15-64 Nüfus (%)	65 ve + Nüfus (%)
	Toplam	Değişim Oranı (%)	Toplam	Toplam Nüfusa Oranı %	Toplam	Toplam Nüfusa Oranı %			
1991	3.511.912		1.153.663	32,8	2.358.249	67,2	30,3	63,6	6,1
1992	3.449.497	-1,78	1.142.542	33,1	2.306.955	66,9	30,2	63,2	6,6
1993	3.369.673	-2,31	1.125.269	33,4	2.244.404	66,6	30,1	62,7	7,2
1994	3.289.943	-2,37	1.107.658	33,7	2.182.285	66,3	29,8	62,4	7,8
1995	3.223.173	-2,03	1.094.042	33,9	2.129.131	66,1	29,5	62,1	8,4
1996	3.173.425	-1,54	1.085.914	34,2	2.087.511	65,8	28,9	62,3	8,8
1997	3.137.652	-1,13	1.082.364	34,5	2.055.288	65,5	28,2	62,7	9,1
1998	3.112.958	-0,79	1.082.500	34,8	2.030.458	65,2	27,5	63,2	9,3
1999	3.093.820	-0,61	1.084.477	35,1	2.009.343	64,9	26,7	63,7	9,6
2000	3.076.098	-0,57	1.086.908	35,3	1.989.190	64,7	25,9	64,1	10,0
2001	3.060.036	-0,52	1.089.832	35,6	1.970.204	64,4	24,9	64,7	10,4
2002	3.047.249	-0,42	1.088.386	35,7	1.958.863	64,3	24,0	65,1	10,9
2003	3.036.420	-0,36	1.085.520	35,7	1.950.900	64,3	23,2	65,5	11,3
2004	3.025.982	-0,34	1.082.787	35,8	1.943.195	64,2	22,5	65,9	11,5
2005	3.014.917	-0,37	1.079.823	35,8	1.935.094	64,2	21,9	66,5	11,6
2006	3.002.161	-0,42	1.076.275	35,9	1.925.886	64,1	21,5	67,0	11,5
2007	2.988.117	-0,47	1.072.226	35,9	1.915.891	64,1	21,2	67,5	11,3
2008	2.975.029	-0,44	1.071.100	36,0	1.903.929	64,0	20,9	68,1	11,0
2009	2.966.108	-0,30	1.074.057	36,2	1.892.051	63,8	20,6	68,6	10,8
2010	2.963.496	-0,09	1.079.305	36,4	1.884.191	63,6	20,5	68,9	10,5
2011	2.967.984	0,15	1.087.143	36,6	1.880.841	63,4	19,9	69,6	10,4
2012	2.978.339	0,35	1.097.190	36,8	1.881.149	63,2	19,4	70,2	10,4
2013	2.992.192	0,47	1.107.859	37,0	1.884.333	63,0	19,0	70,5	10,4
2014	3.006.154	0,93	1.117.929	37,2	1.888.225	62,8	18,7	70,8	10,6

Kaynak: World Bank

Ermenistan'ın nüfus verileriyle ilgili olarak ifade edilebilecek önemli birkaç husus:

a-Yapılan tüm müdahalelere rağmen nüfus 1991'den günümüze sürekli azalmaktadır (Son birkaç yıl hariç. Ancak ciddi bir artış olmadığı görülecektir). 1991 de nüfus 3.511.912 iken 2014 itibariyle 3.006.154'e düşmüştür. Ayrıca her yıl yaklaşık 60.000'e yakın kişi ülkeden göç etmektedir. Eğitimli genç Ermeniler genellikle batıya doğru göç etmek isterken, yaşlı nüfus ise kuzeye yani Rusya veya eski Sovyet ülkelerini tercih etmektedirler (Borshcevska, 2013: 103).

b-Sanayileşme ile birlikte kentsel nüfusun kırsal nüfusa oranı daha yüksek olması beklenirken (gelişmiş ülkelerdeki kentleşme oranı %75'in üstündedir.) Ermenistan'da tersi bir durum söz konusudur. 1991 de kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı %67.2 iken 2014'de %62.8'e gerilemiştir. Buna mukabil kırsal nüfusun oranı aynı yıllar itibariyle %32.9'dan %37.2'ye yükselmiştir.

c-Nüfusun azalmasıyla beraber bir diğer önemli sorun da nüfusun gittikçe yaşlanmasıdır. Bunu tablonun son sütunlarında net bir şekilde görmek mümkündür. Nitekim 1991’de 0-14 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfusa oranı %30.3 iken 2014’de bu oran % 18.7’ye gerilemiştir. Dünya Bankası tarafından yapılan geleceğe dönük nüfus projeksiyonlarında; nüfus yaşlandıkça GSYH’nın da önemli ölçüde düşeceği tahmin edilmektedir (Ermenistan için bu değer 2010-2050 dönemi için %2.8).

Dolayısıyla insan gücünün hızla tükenmesi, diğer ülkelere yapılan göç ve yaşlı nüfusun artması Ermenistan’ın aslında ciddi bir demografik sorun yaşadığını göstermektedir.

Dünya Bankası verilerine göre 1960’larda 4.5 olan kadın başına ortalama çocuk sayısı, 2011’e gelindiğinde 1.7’ye kadar düşmüştür ki bu oran nüfusun kendini yenileme düzeyi olarak bilinen 2.1 çocuk sayısının altındadır. Ermenistan Ulusal İstatistik Servisi verilerine göre ise 1960’larda %33 civarlarında olan doğal nüfus artış hızı, 2011’e kadar geçen sürede %4.7’e kadar gerilemiştir.

Ermenistan’daki nüfus azalışının önümüzdeki dönemde daha da tehlikeli bir hal alması olasılığı yüksektir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan nüfus projeksiyonlarına göre 2100 tarihine kadar Ermenistan’da doğal nüfus artış hızının pozitiften negatife dönmesi ve bu azalışın artarak devam etmesi beklenmektedir. Söz konusu rapora göre Ermenistan’ın nüfusu 2030-2050 ve 2100 tarihlerinde sırasıyla 2.993- 2.729- 1.793 (milyon) olacağı öngörülüyor (World Population Prospects-2015).

İşsizlik ve düşük hayat standartları nedeniyle gerçekleşen göçün devam etmesi halinde Ermenistan’ın önümüzdeki 10 yıllar içinde daha da nüfus kaybetmesi söz konusudur ve Ermenistan bu durumun yaratabileceği olumsuz ekonomik ve sosyal sonuçlara maruz kalmamak için nüfus azalışını ters çevirecek politikalar uygulamak durumundadır (Özer, 2013).

C-İş Gücü ve İşsizlik

Ermenistan'ın en güçlü kaynaklarından biri sahip olduğu insan sermayesidir. İşgücü kalitesi genellikle iyi olup, özellikle bilim ve teknik alanlarında eğitilmiş insanlardan oluşmaktadır. İstihdamın coğrafi yoğunlaşma oranı oldukça yüksektir. Toplam istihdam edilen kişilerin %28'i başkent Erivan da bulunmaktadır. Diğer bölgelerdeki çalışan kişi %11 ile %2 oranında değişmektedir.

Ülkede 2015 yılı itibarıyla asgari ücret aylık 55.000 Dram (110 Dolar), ortalama devlet memuru maaşı 300.000 Dram (610 Dolar), ortalama emekli aylığı ise: 41.000 Dram’dır (85 Dolar).

Dünya Bankası verilerine göre 2001 yılında %36 olan işsizlik oranı 2013’e gelindiğinde %16.3’e düşmekle birlikte oldukça yüksektir. İş arayanların gerçek sayısı çok daha fazla, ancak bunların önemli bir kısmı kaydolmamakta veya iş arama merkezlerine başvurmamaktalar. Yüksek işsizlik oranları ve yeterince istihdam artışının olmayışı, Ermenileri yurt dışına göçe zorlamaktadır (yıllık ortalama 60 bin). İşsizliği azaltmak; reformları güçlendirmek ve başta – nispeten avantajlı olduğu sektörler olan- ilaç, tarım ve IT gibi sektörlerde yerli yatırımı artırmak ve yabancı yatırımları çeşitlendirmekle mümkündür.

Tablo-2: Ermenistan'da Yıllar İtibariyle İşgücü ve İşsizlik Oranları

Yıllar	İş gücü		İşsizlik Toplam İşgücünün % (ILO Modeli)	Kadın İşsizlik Toplam İşgücünün % (ILO Modeli)	Erkek İşsizlik Toplam İşgücünün % (ILO Modeli)
	Toplam	Değ. Oranı (%)			
1991	1.663.464		20,1	21,4	18,8
1992	1.616.301	-2,8	19,2	20,4	18,0
1993	1.570.360	-2,8	19,8	20,8	18,8
1994	1.531.834	-2,5	18,8	19,9	17,7
1995	1.502.244	-1,9	24,2	28,3	20,1
1996	1.483.478	-1,2	19,1	20,4	17,9
1997	1.471.444	-0,8	17,6	19,9	15,4
1998	1.468.625	-0,2	18,3	19,9	16,8
1999	1.471.611	0,2	17,7	19,4	16,0
2000	1.473.270	0,1	18,9	20,1	17,8
2001	1.478.102	0,3	36,0	40,1	31,9
2002	1.463.568	-1,0	28,0	33,8	22,3
2003	1.451.108	-0,9	29,0	35,2	22,7
2004	1.436.854	-1,0	33,9	38,8	29,1
2005	1.422.160	-1,0	28,3	34,6	22,1
2006	1.406.437	-1,1	29,4	35,7	23,0
2007	1.392.459	-1,0	29,4	36,2	22,5
2008	1.379.176	-1,0	16,8	19,3	14,3
2009	1.394.340	1,1	18,8	19,9	17,8
2010	1.451.010	4,1	19,3	21,4	17,3
2011	1.488.552	2,6	18,6	19,8	17,4
2012	1.489.964	0,1	17,4	18,3	16,5
2013	1.505.019	1,0	16,3	17,5	15,2

Kaynak: World Bank

D-Ekonomik Büyüme, Milli Gelir, Kişi Başı Milli Gelir ve Yoksulluk

Ülkede 1990'ların sonlarına kadar İthal ikamesine dayanan kalkınma modeli uygulanmış ancak sınırlı olan iç talep nedeniyle bu strateji başarısız olmuştur. Sonraki dönemde ise ihracata dayalı bir büyüme geliştirmeye çalışmıştır. Ancak çalışmada görüleceği üzere Ermenistan'ın ihrac ettiği ürünler ağırlıklı olarak madenlerden oluştuğu için bu ürünlerinde katma değer oranı zayıf olduğundan ülkenin ihtiyaç duyduğu büyüme için yeterince bir potansiyel oluşturmamaktadır.

Ermenistan'da 1980'lerin sonunda başlayan ekonomik bozulma, ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği yıldan itibaren üç yıl içerisinde önemli ölçüde artmıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere GSYH, 1991 ve 1993 yıllarında sırasıyla %11,7, %41,8, %8,8 oranında bir azalma göstermiştir. 1991 yılındaki 2,2 milyar dolar olan GSYH düzeyine yaklaşık on yıl geçtikten sonra ancak ulaşabildiği görülmektedir. Ekonomideki daralmada özellikle Ermenistan'ın 1992'de Dağlık Karabağ'ı da içine alan Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmesiyle birlikte Azerbaycan ve Türkiye tarafından Ermenistan'a uygulanan ticari abluka ve tecrit etkin olmuştur. 1994 yılından sonra ortaya çıkan pozitif büyüme 2008'deki krize kadar devam etmiş ve bu dönem boyunca GSYH ortalama %8,9 oranında büyümüştür. Krizin etkisiyle 2009 GSYH'sında bir önceki yıla göre %14,1'lik küçülme yaşamıştır. Sonraki beş yıllık süre içerisinde ortalama %4,2'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. 1993 sonrası dönemde özellikle ülkede bulunan şirketlerin özelleştirmesi ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiş ve yabancı yatırımları ülkeye çekmiştir. Mevcut durum çalışmada verilen "Ermenistan'a Yapılan Doğrudan

Yabancı Yatırım” tablosundan da (Tablo-10) görülecektir. Nitekim 1994 ve 1995 yıllarında bir önceki yıla göre ciddi artışlar yaşanmıştır. Ancak, bankacılık sektörü başta olmak üzere yaşanan yapısal problemler ve yolsuzluklar istenilen yabancı yatırımların ülkeye sürekli ve istikrarlı girişine engel olmuş ve bu gelişme de dışarıya bağımlı ülke ekonomisinin yeterince büyüyememesiyle sonuçlanmıştır.

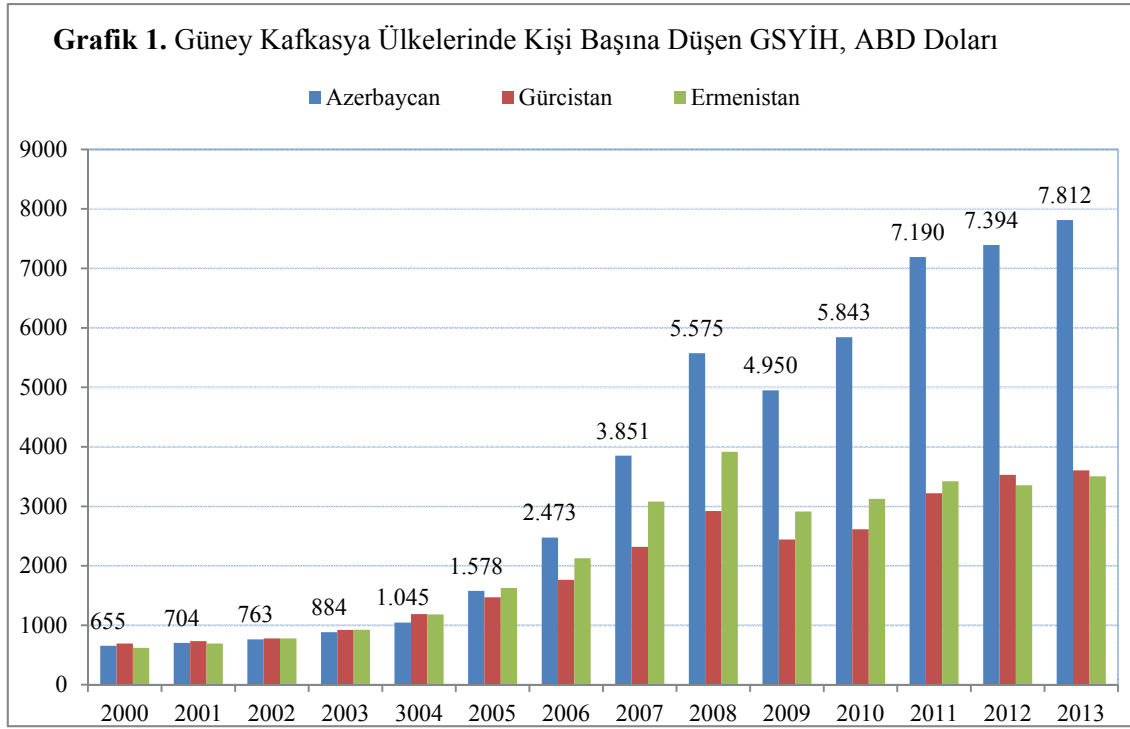
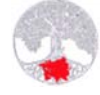
Tablo-3: Ermenistan'ın GSYH, Kişi Başı GSYH Verileri

Yıllar	Toplam GSYH			Kişi Başı GSYH		
	GSYH (Cari) \$	GSYH (sabit 2005) \$	GSYH Büyümesi (Yıllık %)	KB. GSYH (Cari) \$	K.B. GSYH (sabit 2005) \$	K.B. GSYH Büyümesi (Yıllık %)
1990	2.256.838.858	4.063.312.473		637	1.146	
1991	2.068.526.522	3.587.904.975	-11,7	589	1.022	-10,9
1992	1.272.577.522	2.088.160.597	-41,8	369	605	-40,7
1993	1.201.313.196	1.904.402.490	-8,8	357	565	-6,6
1994	1.315.158.670	2.007.240.277	5,4	400	610	8,0
1995	1.468.317.350	2.145.739.824	6,9	456	666	9,1
1996	1.596.968.913	2.271.596.064	5,9	503	716	7,5
1997	1.639.492.424	2.347.037.580	3,3	523	748	4,5
1998	1.893.726.437	2.518.371.323	7,3	608	809	8,2
1999	1.845.482.181	2.601.477.577	3,3	597	841	3,9
2000	1.911.563.665	2.754.964.754	5,9	621	896	6,5
2001	2.118.467.913	3.018.246.859	9,6	692	986	10,1
2002	2.376.335.048	3.416.241.960	13,2	780	1.121	13,7
2003	2.807.061.009	3.895.909.492	14,0	924	1.283	14,4
2004	3.576.615.240	4.303.727.137	10,5	1.182	1.422	10,8
2005	4.900.469.515	4.900.469.515	13,9	1.625	1.625	14,3
2006	6.384.451.606	5.547.233.654	13,2	2.127	1.848	13,7
2007	9.206.301.700	6.309.934.012	13,7	3.081	2.112	14,3
2008	11.662.040.714	6.745.319.459	6,9	3.920	2.267	7,4
2009	8.647.936.748	5.790.857.522	-14,1	2.916	1.952	-13,9
2010	9.260.284.938	5.918.256.387	2,2	3.125	1.997	2,3
2011	10.142.111.334	6.196.414.437	4,7	3.417	2.088	4,5
2012	9.957.890.702	6.642.556.277	7,2	3.343	2.230	6,8
2013	10.431.217.084	6.875.045.747	3,5	3.486	2.298	3,0
2014	10.881.605.059	7.108.797.302	3,4	3.620	2.365	2,9

Kaynak: World Bank

Ülkenin Sovyet sonrası ekonomik verilerine baktığımızda; 1991-1993 arası küçülme ve depresyon, 1994-1999 dönemde dengeyi sağlama, 2000-2008 ekonomik büyüme ve istikrara kavuşma, 2009’da büyük oranda küçülme ve bozulma ve sonraki süreçten günümüze kadar ise tekrar bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir.

Ermenistan ekonomisinin Kafkasya ve dünyadaki en kötü performansa sahip ekonomilerden birisi olduğunu aşağıdaki grafik-1 yardımıyla kişi başına gelir rakamlarına bakarak söylemek mümkündür.

Kaynak: Dünya Bankası

Görüldüğü gibi Ermenistan'daki kişi başına gelir 2013 yılı itibarıyla yaklaşık 3.500 dolardır. Bu rakam Türkiye'deki kişi başına gelirin üçte biri kadardır. Yine 2011 yılına kadar Gürcistan'dan daha iyi durumda olan Ermenistan'daki kişi başına gelir rakamı 2012 yılından itibaren bu ülkenin gerisinde kalmıştır. Bu durum hem Ermenistan ekonomisinin imkânsızlıklarının hem de ülkenin kötü yönetilmesinin ve komşuları tarafından tecrit edilmesine neden olan politikalarının bir sonucudur.

Ermenistan sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümenin sağlanması için önemli engeller ve risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Sıkıntılı jeopolitik durumu, çevre ülkeler tarafından izolasyonu ve küçük bir ekonomiye sahip oluşu çeşitli risklere ve yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Bu risklerin en önemlilerine baktığımızda:

1-Dünya ekonomisindeki durgunluk. Özellikle önemli partnerlerinden biri olan Euro Bölgesi ülkelerinin büyümelerinde yaşanan durgunluk; Ermenistan'ın ticaret, finans ve yatırım imkanlarını etkilemektedir.

2-Rusya'da ortaya çıkacak olumsuzluklar. Rusya Ermenistan'ın önemli ticaret ortaklarının başında gelmektedir. Rusya kaynaklı işçi dövizleri ve doğrudan yabancı yatırımlar Ermenistan için önemli girdi kaynağıdır. Ekonomik açıdan Rusya'ya olan aşırı bağımlılık ve bunun neden olduğu kırılganlıklar önemli potansiyel sorunlar içermektedir. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi ve sonrasında ABD öncülüğündeki Batının uyguladığı ambargo Rusya kadar

Ermenistan'ı da olumsuz etkilemektedir. Bağımlılığın neden olduğu kırılganlık “Rusya hapsirdi Ermenistan zatürre oldu”^{*} tarzında bazı haberlere konu olmuştur.

3-Dış cari açık.

4-Enerji noktasında dışa bağımlı olan Ermenistan'ın dünya petrol fiyatlarında şoklardan ve dalgalanmalardan olumsuz etkilenebilmesi.

5-Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi nedeniyle var olan ekonomik izolasyonlar ve yine bu işgalin neden olacağı bölgesel çatışma ve jeopolitik riskler.

6- Siyasi belirsizlik ve seçimler ile bağlantılı olarak siyasi gerginlikler. Bilindiği üzere ülkede geçmişte (1998 ve 2008'de) siyasi gerginlikler ortaya çıkmıştır.

7-Yüksek işsizlik oranları ve yeterince istihdam artışının olmayışı. İstihdam eksikliği Ermenileri yurt dışına göçe zorlamaktadır.

Ermenistan İstatistik Kurumu'nun 26 Kasım 2013 tarihinde yayınladığı “Ermenistan'ın Sosyal Görünümü ve Yoksulluk” adlı araştırmasına göre, 2012 yılında ülke nüfusunun üçte birinin (%35) yoksulluk sınırında yaşadığı görülmektedir. 2012 yılının verileri 2008 yılı göstergelerine göre daha kötüdür. Nitekim “son derece yoksul” oranı 1.8 kat (ya da 1.2 puan), “çok yoksul”ların payı % 7.1 (veya 0.9 puan), “yoksul”lar ise % 17.4 (ya da 4.8 puanlık) artmıştır. Rakamlarla ifade edilmek istendiğinde Ermenistan'ın 2012 yılındaki nüfusu 2.978.339 kişi olduğuna göre; 83.393 kişi son derece yoksul, 402.075 kişi çok yoksul, 964.981 kişi ise yoksul halde yaşıyor. Dolayısıyla halkın her üç kişisinden biri yoksuldur.

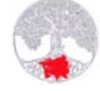
Tablo-4: Temel Yoksulluk Göstergeleri, 2008-2012 (%)

	2008			2011			2012					
	Son Derece Yoksul	Çok Yoksul	Yoksul	Son Derece Yoksul	Çok Yoksul	Yoksul	Son Derece Yoksul	Çok Yoksul	Yoksul	Toplam Nüfusa Oranı	Yoksulluk Açığı	Yoksulluk Şiddeti
Kentsel	1.9	13.0	27.6	4.6	21.3	35.2	3.2	14.3	32.5	64.6	5.9	1.7
Erivan	1.1	8.1	20.1	2.7	14.5	27.5	2.2	10.5	25.6	26.7	4.3	1.2
Diğ. Kentler	2.8	18.2	35.8	6.6	28.7	43.6	4.4	18.4	40.2	37.9	7.7	2.3
Kırsal	1.2	11.9	27.5	2.2	17.5	34.5	2.1	12.0	32.1	35.4	5.1	1.4
Toplam	1.6	12.6	27.6	3.7	19.9	35.0	2.8	13.5	32.4	100.0	5.6	1.6

Kaynak: ILCS 2008-2012-<http://www.armstat.am/file/doc/99477213.pdf>

Yapılan saha çalışmaları da yukarıdaki tabloyu doğrulamaktadır. Ermenistan'daki Ermenilere göre önemli olan; “Ermeni Meselesi” ve “Karabağ Sorunu”ndan ziyade ekonomik sorunlar, işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk, yüksek enflasyon ve sosyal meselelerdir. 2013 yılında Ermenistan'da faaliyet gösteren Sociometer Anket Araştırmaları Merkezi'nin Başkanı Aharon Adibekyan Ermenistan'daki ailelerin %37'sinin fakir olduğunu ve bunların %7'sinin tamamen kötü vaziyette olduğunu ifade ederek aslında %47 olan fakir aile diliminin sadece %20'sinin kendisini fakir olarak adlandırdığını, ülkedeki her on aileden birinin günü aç bir şekilde tamamladığını açıklamıştır. Ermenistan'da 100 bin ailenin fakirlik yardımı aldığını belirten

^{*} “Rusya hapsirdi Ermenistan zatürre oldu”, haberi için, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9912/rusya-hapsirdi-ermenistan-zature-oldu>. (Erişim Tarihi: 16/04/2015).

Adibekyan bu yardımın aylık 72 dolar olduğunu söyleyerek kilisenin de bu durum karşısında sessiz kaldığını ifade etmiştir. Ekonomik problemlerle ekseninde Ermenistan diasporasının ve hükümetinin Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik tutumları ülke içerisindeki önemli bir kesim tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle son birkaç yıl içerisinde yüksek enflasyonu, işsizlik ve hayat pahalılığını karşı protestoların sayısı o kadar çok artmıştır ki ülke adeta "protestolar ülkesi"* haline gelmiştir.

Dünya Bankası'nın verilerine göre Ermenistan'da orta sınıf bulunmamaktadır. Ülke ahalisinin %20'si milli gelirin %80'nini kontrol etmektedir. Sosyal ve ekonomik hayattaki bu farklılık iç politikaya da önemli derecede yansımıştır.

Ülkede yoksulluğun yayılmasının önemli sebeplerinden biri, diğer Sovyet cumhuriyetleri ile olan ekonomik ilişkilerin kesilmesidir. Özellikle Rusya ile olan ilişkilerin kesilmesi ve Dağlık Karabağ'la ilgili ekonomik ablukanın neticesinde ülke sanayisi önemli sorunlar yaşamıştır. 1991 yılında gerçekleştirilen toprak özelleştirilmesi kırsal kesimdeki fakirleşmeyi belli ölçüde yumuşatmıştır. Fakat kötü hava şartları, doğal felaketler ve enflasyon yüzünden birçok insan yoksulluk sınırına yaklaştı, birçoğu da tamamen yoksullaştı. Yukarıda ifade edilen Ermenistan İstatistik Kurumu'nun raporuna göre, özellikle 2011 yılında yoksulluk değerlerinin önceki yıllara göre daha kötüye gitmesinin altında yatan en önemli neden; 2008 yılındaki dünya finansal krizi sonucunda Ermenistan ekonomisinin küçülmüş olmasıdır. Ermenistan hükümeti fakirliği azaltmak ve ülkeyi sosyo-ekonomik krizden çıkarmak için yabancı devletlerden ve uluslararası kurumlardan aldığı mali yardım ve kredileri kullanmaya çalışmaktadır.

E-Reel Sektörler

Dağlık Karabağ işgalinin neden olduğu "güvenlik kaygıları" ve bunun getirmiş olduğu ekonomik ve siyasi izolasyon; başta enerji olmak üzere, maden, petrokimya ve haberleşme sektörlerine varana kadar ülkeyi büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı bir hale getirmiştir.

Ülke ekonomisinde hafif sanayi, elmasların işlenmesi ve mücevherat imalatı, makina imalatı, tarım (özellikle üzüm ile sebzeler ve çiftlik hayvanları –buna rağmen gıda ithalatçısıdır- nedeni ise; ülkenin tarıma uygun çok az toprağının olması ve ülkede karasal iklimin etkin olması), gıda ürünlerinin işlenmesi ve turizm önemli paya sahiptir.

Ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den günümüze sektörlerin GSYH içerisindeki payı hizmetlerde %25.8'den %46.6'ya artarken, sanayide %49.2'den %31.5'e, tarımda ise %25'den

* Ekonomik kriz ve protestolar için bkz:

"Ermenistan'da Protestocular Meydana İndi" haberi için:

<http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ermenistanda-protestocular-meydana-indi.html>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).

"Yerevan'da binlerce kişi Avrasya Ekonomik Birliği imzasına öfkeli" haberi için:

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8227/yerevan-da-binlerce-kisi-avrasya-ekonomik-birligi-imzasina-ofkeli>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).

"2015'te Protestolar Ülkesi Ermenistan'a Üç Boyutlu Bir Bakış" haberi için:

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1223-2015-te-protestolar-ulkesi-ermenistan-a-uc-boyutlu-bir-bakis>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).

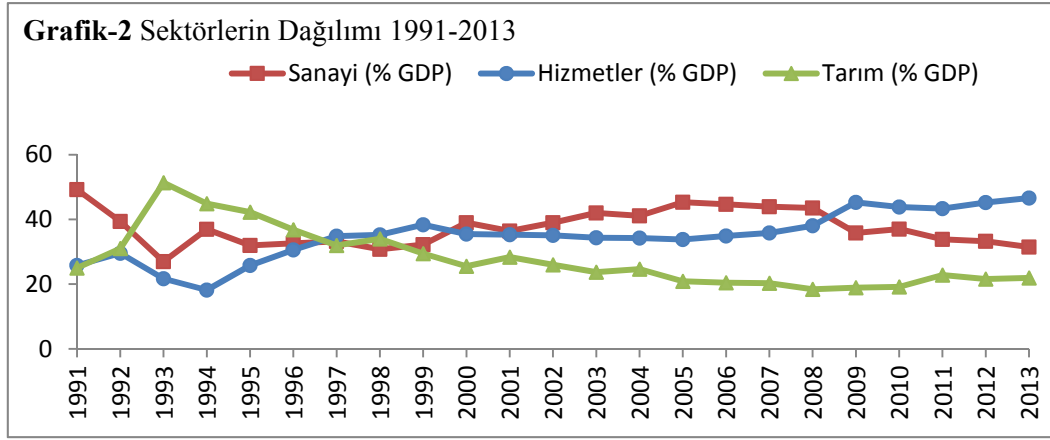
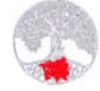
%21.9'a gerilemiştir. Bu da gösteriyor ki 22 yıllık süreç içerisinde milli gelir içerisinde hizmetler sektöründe artış olmuşken diğer iki sektörde ise azalma yaşanmıştır. Özellikle turizm ülkenin en dinamik gelişen sektörü durumundadır. Ermenistan Hükümeti 2008 yılında Turizm Kalkınma Planı'nı kabul ederek; ziyaret eden turist sayısını ve turizm gelirlerini artırmak ve bu alanda yeni iş fırsatları yaratılması için bir dizi kararlar almıştır. Ermenistan Ekonomi Bakanlığı'nın resmi verilerine göre; 2012 yılında Ermenistan'a gelen turist sayısı bir önceki yıla göre %11.3 artarak 843.330 kişi olmuştur. Ermenistan'ın özellikle doğası, tarihi ve coğrafyası turizm için dolayısıyla hizmetler sektörünün geliştirilmesine yönelik fırsatlar sunmaktadır.

Sanayi sektöründe elmas işleme, metal-kesme makine araçları, dövme ve basma makineleri, elektrikli motorlar, dokuma giysiler, çorap ve iç çamaşırı, ayakkabı, ipek kumaş, kimyasallar, kamyonlar, aletler, mikro elektronik, mücevher, yazılım, gıda işleme, madencilik öncelikli üretim yapılan alanlardır. Ermenistan Hükümeti, ekonominin rekabet gücünü artırmak ve sürekli bir ekonomik büyüme sağlamak için ihracata dayalı sanayi politikası benimsemiştir. Hükümet bu amaçla 2011 yılında "İhracata Yönelik Sanayi Politikası Stratejisi" adıyla bazı kararlar almıştır. Burada ihracat potansiyeline sahip başlıca 11 sektör tespit edilerek (gıda sanayi, hafif sanayi, madencilik ve metalurjik, kimya, ilaç, biyoteknoloji, mühendislik, elektrik, alet yapımı, elektroteknik sanayi, kuyumculuk ve inşaat malzemeleri) özellikle 3 sektöre yönelik (konyak üretimi, ilaç ve biyoteknolojileri ile hassas mühendislik sektörleri) stratejiler geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşılması kararı alınmıştır.

Tablo-5: Ermenistan'daki Sektörlerin GSYH'daki Miktarı ve %'si

Yıllar	Hizmetler GSYH'nın %'si	Hizmetler, katma değer (sabit 2005 ABD \$)	Sanayi GSYH'nın %'si	Sanayi, katma değer (sabit 2005 ABD \$)	Tarım GSYH'nın %'si	Tarım, katma değer (sabit 2005 ABD \$)
1991	25,8	476.860.389	49,2	2.424.117.738	25,0	594.962.301
1992	29,6	752.170.939	39,4	655.660.095	31,0	543.200.573
1993	21,7	581.513.428	26,9	660.147.724	51,4	511.694.952
1994	18,2	623.064.371	37,0	717.787.902	44,9	527.557.473
1995	25,8	720.721.992	32,0	723.396.328	42,3	548.659.787
1996	30,6	760.215.853	32,6	766.659.271	36,8	559.603.839
1997	34,8	798.540.227	33,2	781.401.343	32,0	534.424.241
1998	35,2	828.319.315	30,8	788.453.447	34,0	603.147.117
1999	38,3	870.588.381	32,2	835.874.362	29,5	611.591.206
2000	35,5	815.316.973	39,0	1.034.173.489	25,5	604.863.703
2001	35,3	894.358.886	36,4	1.087.486.479	28,3	678.276.805
2002	35,1	1.018.155.067	39,0	1.319.529.586	26,0	704.519.451
2003	34,3	1.149.369.653	42,0	1.645.862.757	23,7	734.202.990
2004	34,2	1.308.472.447	41,1	1.767.392.964	24,7	840.941.018
2005	33,8	1.514.331.316	45,3	2.028.922.196	20,9	935.783.609
2006	34,9	1.828.207.947	44,7	2.365.062.597	20,5	940.309.037
2007	35,8	2.059.685.850	43,9	2.641.973.031	20,3	1.037.160.944
2008	38,1	2.164.287.117	43,5	2.849.053.490	18,4	1.068.275.772
2009	45,3	2.047.528.572	35,8	2.005.065.840	18,9	1.131.544.980
2010	43,8	2.282.143.085	37,0	2.115.906.412	19,2	950.232.986
2011	43,3	2.357.283.289	33,8	2.115.596.890	22,8	1.083.265.604
2012	45,2	2.509.800.826	33,2	2.224.896.664	21,6	1.186.175.837
2013	46,6	2.635.458.839	31,5	2.205.456.395	21,9	1.271.580.497

Kaynak: World Bank

Küresel finansal krizin etkisiyle 2008 sonrası dönemde zayıflayan yabancı yatırımlar ve düşük yurtiçi özel yatırım miktarı Ermenistan'ın özellikle sanayi sektörünün (başta inşaat olmak üzere) zayıflamasına neden olmuştur. Ermenistan ekonomisi -sanayi üretim hacmi dikkate alındığında- 1980'lerdeki Sovyet dönemi ile karşılaştırıldığında 5 kat daha kötü olduğu Ermeni yetkililer* tarafından ifade edilmektedir. Zayıf ve fazlaca bir üretimin olmadığı sanayi sektöründe, ekonomik izolasyonlar kalktıktan sonra, özellikle Türkiye'den gelecek ara mallarla-Ermenistan enerji maliyetleri nükleer santral sebebiyle düşük olması bu tespit önemli bir veridir- arzu edilen üretim kapasitesine ulaşılacaktır.

F-Kamu Harcamalarının Dağılımı

Eğitim ve sağlık harcamaları doğrudan insan refahını artıran ve ekonomik büyümeye de katkısı olan kamu harcamalarıdır. Ermenistan'da 1999 ve 2013 yıllarını dikkate aldığımızda devletin yaptığı eğitim harcamaları 5.9 kat, sağlık harcamaları 6.7 kat, askeri harcamaları 6.6 kat artmışken; aynı dönem itibarıyla GSYH'deki artış ise 5.7 kat olmuştur. Her üç alandaki artış oranı GSYH'deki artış oranından yüksektir.

* Bu konudaki haber için: <http://news.am/tur/news/237790.html>, (Erişim Tarihi: 01/06/2015).

Tablo-6: Ermenistan'daki Seçilmiş Bazı Harcamaların GSYH'ya Oranı

Yıllar	Kamu Eğitim Harcamaları		Kamu Sağlık Harcamaları		Askeri Harcamalar	
	Miktarı (Dolar)	GSYH Oranı %	Miktarı (Dolar)	GSYH Oranı %	Miktarı (Dolar)	GSYH Oranı %
1999	40.600.608	2,2	29.527.715	1,6	68.282.841	3,7
2000	53.523.783	2,8	21.027.200	1,1	68.816.292	3,6
2001	52.961.698	2,5	33.895.487	1,6	65.672.505	3,1
2002	49.903.036	2,1	33.268.691	1,4	64.161.046	2,7
2003	58.948.281	2,1	42.105.915	1,5	75.790.647	2,7
2004	89.415.381	2,5	50.072.613	1,4	96.568.611	2,7
2005	132.312.677	2,7	93.108.921	1,9	142.113.616	2,9
2006	172.380.193	2,7	134.073.484	2,1	185.149.097	2,9
2007	276.189.051	3,0	193.332.336	2,1	276.189.051	3,0
2008	373.185.303	3,2	209.916.733	1,8	396.509.384	3,4
2009	328.621.596	3,8	172.958.735	2,0	363.213.343	4,2
2010	296.329.118	3,2	175.945.414	1,9	398.192.252	4,3
2011	314.405.451	3,1	192.700.115	1,9	395.542.342	3,9
2012	328.610.393	3,3	189.199.923	1,9	378.399.847	3,8
2013	239.917.993	2,3	198.193.125	1,9	448.542.335	4,3

Kaynak: World Bank

Genel olarak baktığımızda askeri harcamalara ayrılan bütçe eğitim ve sağlık harcamaları için ayrılan bütçeden daha fazladır. Hatta 2013 itibariyle sağlık ve eğitime ayrılan ödenekler toplamı askeri harcamalara için ayrılan ödenekten azdır. Zaten kısıtlı bir ekonomiye sahip ülkenin var olan kaynaklarını bu şekilde kullanması, Ermeni halkının refahının çalınması anlamına gelmektedir. Ülkenin askeri harcamalar konusundaki mevcut durumu Bonn International Center for Conversion'ın 2014 yılında yayınladığı "Küresel Askerileşme Endeksi"nde* de ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Ermenistan dünyadaki en çok askerileşen ülkelerin başında gelmektedir.

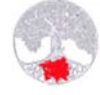
Tablo-7: Küresel Askerileşme Endeksine Göre Ülkelerin Sıralaması

Yıllar	Ermenistan	Azerbaycan	Gürcistan
1992	16	30	-
2000	15	24	56
2010	4	15	59
2011	4	10	58
2012	4	9	55
2013	3	9	56
2014	3	8	57

<https://www.bicc.de>

* Endeks içinde üç temel tema var. Bunlar 1-Toplumda emniyet (safety) ve güvenlik (security) düzeyi, 2-Dâhili ve harici çatışma (conflict) boyutu ve 3-Askerileşme (militarisation) derecesi

http://gmi.bicc.de/index.php?page=ranking-table&year=2010&sort=country_asc, (Erişim Tarihi: 12/10/2015).

Sağlık alanında son yıllarda yapılan harcamalar oransal olarak 2006-2007'ye göre azalmıştır (%2.1'den %1.9'a düşmüştür). Sağlık alanında kamu harcamaları yoksulların gelirini yükseltir ve başta finansal olmak üzere çeşitli risklerden korur. Bu alanda kamu harcamaları istenilen düzeyde olmaz ise, yoksulluk kısır döngüsü sürekli devam eder. Ermenistan'da bu kısır döngünün olduğunu ve hatta yoksulluğun ülke açısından en ciddi problemlerin başında geldiği yukarıda anlatılmıştır.

Bilindiği üzere bazı alanlardaki kamu harcamaları daha kapsayıcı büyümeyi teşvik edebilir. Ancak kamu gelirleri istikrarlı ve dengeli değilse artan kamu harcamaları mali sürdürülebilirliği ve makroekonomik istikrarı tehlikeye atabilir. 2008'deki küresel kriz bütün ülkeleri özellikle de gelişmekte olan ülkelerin mali ve finansal pozisyonlarını olumsuz etkilemiştir. Aynı durum Ermenistan içinde söz konusudur. Ülke borçlarının çok yüksek ve kabul edilebilir değerlerinin üzerinde oluşu (2013'de Borç/GSYH oranı %79.4), zayıf sanayisi ve doğal kaynakların yetersizliği göz önüne alındığında büyümeyi gerçekleştirecek kamu harcamalarını yapması kısa vade de pek mümkün görünmemektedir.

G-Ermenistan'ın Uluslararası Ekonomik İlişkileri ve Dış Ticareti

Ermenistan'ın dış dünya ile olan ticaretini kuzeyindeki Gürcistan ve güneyindeki İran üzerinden gerçekleştirmektedir. Batı ve doğudan tecrit edilmiş olmasından dolayı bu durum, ülke mallarının lojistik maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Piyasa ekonomisindeki yaşanan yapısal problemler ve tekelleşmelerin olması, ithalat ve ihracat da ciddi sorunlara yol açmaktadır. Sovyet döneminden kalan üretim yapısı da dünyaya ihracat için gerekli kalitenin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu nedenle dış ticareti diğer bölge ülkeleri olan Gürcistan ve Azerbaycan ile kıyaslandığında hem daha az artmış hem de ithalatın lehine gerçekleşmiştir. 1993 yılında ithalat 254 milyon dolar, ihracat 156 milyon dolar, hacim 410 milyon dolar, açık 98 milyon dolar iken; 2014'te ise ithalat 4.424 milyon dolar, ihracat 1.547 milyon dolar, hacim 5.971 milyon dolar, açık 2.877 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yirmi bir yıllık süre içerisinde ithalat yaklaşık 17 kat, ihracat 10 kat, hacim 15 kat, buna paralel olarak dış ticaret açığı da 29 kat artmıştır.

Tablo-8: Ermenistan'ın İthalat, İhracat ve Cari Göstergeleri (Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Denge	Hacim	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %	Cari hesap	Cari Hesap (resmi transferler hariç)
1993	254,18	156,19	-97,99	410,37	61,45	-67,73	-130,65
1994	393,84	212,53	-181,31	606,37	53,96	-103,78	-207,15
1995	673,92	270,94	-402,98	944,86	40,20	-220,68	-387,76
1996	855,80	290,31	-565,49	1.146,11	33,92	-322,21	-425,55
1997	892,32	232,50	-659,82	1.124,82	26,06	-335,74	-476,50
1998	902,39	220,52	-681,87	1.122,91	24,44	-416,15	-518,13
1999	811,27	231,67	-579,60	1.042,94	28,56	-312,54	-382,26
2000	884,73	300,49	-584,24	1.185,22	33,96	-301,67	-387,26
2001	877,43	341,84	-535,59	1.219,27	38,96	-221,16	-279,95
2002	987,16	505,16	-482,00	1.492,32	51,17	-147,81	-195,34
2003	1.279,49	685,60	-593,89	1.965,09	53,58	-173,51	-231,20
2004	1.350,70	722,91	-627,79	2.073,61	53,52	-78,84	-141,09
2005	1.801,74	973,92	-827,82	2.775,66	54,05	-123,90	-190,75
2006	2.191,61	985,11	-1.206,50	3.176,72	44,95	-247,10	-339,80
2007	3.267,79	1.152,30	-2.115,49	4.420,09	35,26	-784,04	-887,70
2008	4.426,13	1.057,16	-3.368,97	5.483,29	23,88	-1.745,66	-1.833,93
2009	3.321,13	710,16	-2.610,97	4.031,29	21,38	-1.520,43	-1.604,50
2010	3.748,95	1.041,06	-2.707,89	4.790,01	27,77	-1.318,16	-1.412,32
2011	4.145,33	1.334,34	-2.810,99	5.479,67	32,19	-1.123,55	-1.295,79
2012	4.261,23	1.380,20	-2.881,03	5.641,43	32,39	-1.103,85	-1.211,69
2013	4.385,87	1.478,75	-2.907,12	5.864,62	33,72	-844,68	-965,55
2014	4.424,42	1.547,29	-2.877,13	5.971,71	34,97	-849,08	-952,20

Kaynak: Ermenistan Merkez Bankası <https://www.cba.am/en>

Tabloya göre Ermenistan esas olarak ithalatı ihracatından fazla olan ve tipik olarak dış ticaret açığı veren bir ekonomidir. Dış ticaret açığı zaman içinde inişler ve çıkışlar göstermiştir. Açığın doruk noktasına ulaştığı yıl olan 2008 yılı zaten cari açığın da zirve yapıp 1.745 milyon dolara geldiği 2008 yılıdır. Bir sonraki yıl büyüme düşmüş (Ermenistan'ın GSYH, Kişi Başı GSYH verilerini gösteren yukarıdaki Tablo-3'de görüleceği üzere büyüme oranı %14 azalmış) ve dolayısıyla dış ticaret açığı da gerilemiştir.

Yukarıdaki Tablo-8'de görüleceği üzere; 1991 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %61.45 iken; 2014'de ise bu oran %34.97'ye gerilemiştir. Bu durum ülkenin dış dünya ile belirtilen süreler içerisinde daha az mal üretip sattığını, buna mukabil daha çok mal satın alıp tükettiğini göstermektedir.

Ermenistan'ın dış ticaret ile ilgili "Ek-1: Dış Ticaret Ürünleri Tablosu"ndaki ürünler sınıflandırıldığında (ilk üçü); en önemli ithalat ürünlerinin %25'ini mineral ürünler (doğal gaz ve petrol), %20'sini makine ve cihazlar, %9'unu kimyasal ürünlerden (ilaç vb.) oluşturken, en önemli ihracat kalemleri ise; %26'sını makine ve cihazlar, %15'ni taşımacılık araçları, %14'ünü kimyasal ürünlerden meydana gelmektedir.

Ermenistan Cumhuriyeti uluslararası ekonomik ilişkilerini liberal ölçekte uygularsa uzun vadede yerli mallar ihracat hacminin artmasına dolayısıyla kazanç elde etmesine neden olacaktır. Bunun için öncelikle uygun yasal çerçeveyi gerçekleştirerek uluslararası ekonomik işbirliği için elverişli bir ortam hazırlayıp, yatırımlar için cazibe/teşvik oluşturması, altyapı gelişimini tamamlayarak dış ticarete verimliliği sağlaması gerekmektedir.

H-Ticari Partnerler

Ülke bağımsızlık ve sonrası yıllarda doğal olarak ticaretinin büyük bir kısmını BDT ülkeleri ile gerçekleştirmekteydi (yaklaşık %80). Bu dönemde ülkeler bazında en önemli ticaret ortakları ise Rusya %40 ve Türkmenistan %35 ile diğer bölge ülkeleridir. 2000 ve sonrası dönemde ise bu yapı değişime uğramıştır.

Ülkenin mineral rezervleri açısından bakır, demir, boksit, molibden, altın, alüminyum, kurşun, ve çinkoca zengindir. Büyük ponza, mermer, perlit, kireç taşı, bazalt ve tuz yatakları da bulunmaktadır. Ülkede petrol çıkarılmıyor, rezervleri ve rafinerileri de mevcut değil. Bu itibarla Ermenistan tamamen petrol sanayi ürünleri ithalatına bağımlıdır. Bu ürünler ülkeye demiryolu ya da karayolu taşımacılığı ile getirilmektedir. Ülkenin coğrafi mevkii ve arazisinin ufaklığı neticesinde Ermeni ekonomisi her zaman ithalat maddelerine bağımlı kalmaktadır. Merkezi ekonomik sistemin yıkılmasından ve esas ticari partnerlerini kaybettikten sonra Ermeni ekonomisi dış dünya ile yeni iktisadi bağlantılar kurmaya mecbur kalmıştır.

Ermenistan'ın son üç yıllık (2011-2012-2013) dış ticaret ortalamalarını dikkate aldığımızda; ihracatının % 33.5'ini AB, %24.8'ini ise BDT ülkeleri ile gerçekleştirmektedir. İthalatının ise %30.6'nı BDT, % 26.2'ni ise AB ülkeleriyle gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla AB ülkeleri ihracatındaki ilk sırayı alırken, ithalatında ise BDT ülkeleri sıranın başında yer almaktadır. Ülkeler bazındaki ticaret ortaklarına bakıldığında (2014 itibariyle) ihracatındaki ilk beş ticari ortağı; Çin %47, Rusya %20, ABD %11, Yunanistan %10, Gürcistan %6'lık bir paya sahiptir. İthalatındaki ilk beş ticari ortağı ise; Çin %44, Rusya % 25, ABD %9, Yunanistan %6, Japonya %5'lik paya sahiptir. 2014 yılı verilerini dikkate aldığımızda Çin ve Rusya'nın, Ermenistan'ın en önemli ticari ortağı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo-9: Ermenistan'ın Ticaret Partnerleri (.000 Dolar)

Ülkeler	2012		2013		2014	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Toplam	1.380.199	4.261.233	1.478.749	4.385.866	1.547.287	4.424.425
BDT ülkeleri	336.604	1.334.525	400.163	1.299.948	357.112	1.363.089
Rusya	279.109	1.057.416	334.126	1.025.160	308.250	1.122.876
Ukrayna	14.465	215.558	15.228	226.509	10.966	201.636
Kazakistan	3.964	8.897	7.293	740	6.952	556
Beyaz Rusya	6.710	33.589	8.562	40.875	9.037	31.032
Özbekistan	1.742	2.784	2.165	1.560	2.536	1.219
Türkmenistan	13.818	14.166	19.009	2.665	14.728	1.192
Moldova	727	1.411	444	1.270	527	3.573
Diğer BDT Ülk.	16.069	2.784	13.337	1.168	4.118	1.004
AB ülkeleri	511.605	1.127.137	494.211	1.159.143	465.151	1.134.754
Avusturya	1.863	39.839	1.210	56.266	1.395	72.084
Belçika	127.176	73.805	131.136	73.372	62.412	89.153
Bulgaristan	129.298	86.482	152.206	68.300	85.610	25.533
Kıbrıs	8.156	2.303	15	1.629	61	1.351
Çek Cum.	1.482	20.375	8.437	21.185	173	1.843
Danimarka	7	6.392	4	5.538	1.672	19.819
Estonya	82	8.763	135	1.899	23	6.179
Finlandiya	38	19.743	150	23.704	153	1.211
Fransa	4.442	67.529	6.437	64.045	502	28.540
Almanya	104.407	265.237	85.568	280.198	5.039	79.826
Yunanistan	60	28.934	91	22.087	158.569	283.255
Macaristan	860	17.590	1.220	15.263	59	15.526
İrlanda	20	6.629	7	6.626	439	18.545

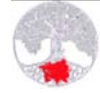
İtalya	7.655	168.783	23.194	164.222	27.306	8.017
Letonya	2.195	1.873	2.644	1.800	34.577	179.568
Litvanya	1.922	1.912	1.523	1.896	3.770	3.716
Lüksemburg	17	610	500	532	2.795	3.691
Malta	0	15	0	35	400	1.009
Hollanda	79.715	37.823	66.445	36.120	2	91
Polonya	599	41.792	1.109	43.076	74.435	48.868
Portekiz	0	6.011	510	9.123	3.657	47.198
Romanya	574	87.843	85	118.080	112	8.409
Slovakya	227	8.067	36	7.605	54	39.467
Slovenya	467	8.357	314	8.288	43	9.516
İspanya	30.137	48.446	9.699	53.070	116	10.658
İsveç	9.196	29.406	556	23.340	552	50.491
İngiltere	1.010	39.821	887	49.196	702	25.499
Diğer ülkeler	531.990	1.799.571	584.374	1.926.775	523	55.692
Çin	31.272	399.664	68.838	385.902	725.024	1.926.582
ABD	87.468	143.074	89.030	137.445	170.954	416.884
İran	108.512	219.413	94.955	198.492	91.412	132.019
Türkiye	928	213.468	1.596	210.702	84.976	206.490
Japonya	203	98.741	109	96.267	1.494	232.269
Güney Kore	576	50.499	863	53.811	149	113.669
İsrail	2.624	57.945	1.949	53.868	755	40.992
Brezilya	0	93.121	593	87.367	3.616	35.854
İsviçre	71.434	87.001	24.553	172.123	1	91.060
Hindistan	1.233	69.565	203	67.417	13.974	145.673
BAE	9.414	48.576	9.437	68.247	225	63.458
Endonezya	0	28.049	12	29.053	12.061	67.980
Tayland	3.006	22.275	2.675	21.484	0	26.599
Kanada	85.075	18.645	87.389	28.367	22.377	39.591
Georgia	70.857	70.857	85.169	65.827	93.303	23.000
Ekvador	0	15.353	0	8.304	84.384	71.902
Vietnam	34	16.901	0	14.497	0	9.587
Malezya	29	16.350	107	16.747	62	19.920
Lübnan	617	2.660	301	1.814	18	13.632
Avustralya	183	4.558	138	6.256	2.080	1.424
Arjantin	1	7.589	0	11.633	154	9.041
Güney Afrika	116	4.466	16	45.388	1	7.525
Mısır	3	5.214	113	5.197	11	7.584
Singapur	14.489	4.585	1.532	3.571	17	6.737
Virgin Adaları	2.021	861	2.097	115	2.768	4.015
Belize	13.884	0	8.717	0	687	13
Tayvan	22	11.072	37.221	14.296	6.422	0
Sri Lanka	0	2.912	30	2.469	77	16.226
Hong Kong	1.448	2.178	748	2.236	0	2.850
Diğer Ülkeler	26.543	83.980	65.986	117.880	1.158	1.666

Kaynak: Ermenistan Ulusal İstatistik Kurumu

<http://www.armstatbank.am/>

I-Ermenistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım

Ermenistan'a yapılan yabancı yatırımlar (FDI) 1992-2008 döneminde bazı yıllar azalmakla birlikte genel olarak artmıştır. Nitekim 1992 yılında iki milyon dört yüz bin dolar olan yabancı yatırım miktarı 2008'de yaklaşık bir milyar dolara yükselmiştir. 2009 yılından itibaren, doğrudan yabancı yatırımların

miktarında yıllar içerisinde ciddi düşüşler yaşanmış ve 2014 itibariyle yaklaşık dört yüz milyon dolara kadar gerilemiştir. Aşağıdaki tabloda bu mevcut durumu net olarak görmek mümkündür.

Tablo-10: Ermenistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırım Bugünkü Değeri		Doğrudan yabancı yatırım, net giriş (GSYİH %)
	Dolar	Değişim %	
1992	2.400.000		0,19
1993	800.000	-66,7	0,07
1994	8.000.000	900,0	0,61
1995	25.320.000	216,5	1,72
1996	17.570.000	-30,6	1,10
1997	51.940.000	195,6	3,17
1998	220.830.000	325,2	11,66
1999	122.040.000	-44,7	6,61
2000	104.190.000	-14,6	5,45
2001	69.868.500	-32,9	3,30
2002	110.738.700	58,5	4,66
2003	120.872.200	9,2	4,31
2004	247.855.452	105,1	6,93
2005	292.073.220	17,8	5,96
2006	466.531.992	59,7	7,31
2007	667.671.562	43,1	7,25
2008	943.733.059	41,3	8,09
2009	760.040.746	-19,5	8,79
2010	529.321.392	-30,4	5,72
2011	653.219.756	23,4	6,44
2012	488.776.717	-25,2	4,91
2013	379.854.997	-22,3	3,64
2014	404.344.951	6,4	3,72

Kaynak: World Bank

Ermenistan'da en büyük dış yatırımlar telekomünikasyon, madencilik, enerji, hava taşımacılığı ve finans sektörlerinde gerçekleşmektedir.

Ermenistan Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre; 2015 yılı Ocak-Haziran döneminde reel sektöre yabancı yatırım miktarı 171.500.000 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde yatırımların ülkelere göre dağılımı ise; Almanya (23.2 milyon dolar), Kıbrıs (22.9 milyon dolar), BAE (19.6 milyon dolar), Virgin Adaları (17,7 milyon dolar), Arjantin (16.3 milyon dolar) ve Kanada (12.7 milyon\$) olarak gerçekleşmiştir.

Ermenistan ekonomisinin yapısal problemlerinden biri de, ekonominin kontrolünün meclis bağlantılı iş adamları ile bazı yüksek rütbeli subayların tekelinde oluşudur. Bu ise piyasaya yeni girenler için –özellikle de yabancı yatırımcılara- engelleri artıran, tüketici tercihlerini sınırlayan ve politik olarak bağımsız işletmeler ile ortaklık konusunda ısrar eden çok uluslu şirketlerin yatırımlarını engelleyen sorunlar olarak gündeme gelmektedir. Ayrıca her alanda görülen yüksek orandaki yolsuzluklar ile gümrük ve vergiler başta olmak üzere resmi işlemlerde gerektiği kadar şeffaflık olmayışı yatırım iklimini olumsuz etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu 2014-2015 verilerine göre “Rüşvet” kriteri açısından Ermenistan dünyada 144 ülke içerisinde 76. sırada yer almaktadır (Tablo-13).

J-Dış Borçlar

Ülkenin genel iktisadi ve maliye politikasını etkileyen diğer önemli faktörlerden biri de dış borçlar ve bu borçların hızla artmasıdır. Dış borç 1993 yılında 134 milyon dolar iken, 20 yılın sonunda 2013'te 65 kat artarak 8.677 milyar dolara ulaşmıştır. Oransal olarak bu borcun büyük kısmı 1994-95 tarihlerinde gerçekleşmiştir (Deprem sonrası kalkınma ve enerji krizi).

Dış borç stokunun GSYH'ya oranı 1993'de %12.1 iken 2013'de ise bu oran %79.4'e yükselmiştir. Ülkenin sahip olduğu toplam rezervlerin dış borca oranı ise aynı tarihler itibarıyla %10.1'den %25.9'a çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından piyasa ekonomisine geçişte yaşadığı büyük problemlerin neden olduğu borç kısılacı altında bulunan ülke; IMF-Dünya Bankası, AB, Rusya, ABD ve diaspora Ermenilerinin -dış yardımların- desteğiyle borçlarını çevrilebiliyor.

Tablo-11: Ermenistan'ın Dış Borç Stoğu ve MB Rezervleri

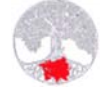
Yıllar	Dış Borç Stoğu		Dış Borç Faiz Ödemesi Bugünkü Değer \$	Dış Borç Stoğunun GSYH Oranı %	Toplam Rezervleri (Altın Dahil) Dolar	Toplam Rez. Dış Borca Oranı %
	Dolar	Değişim Oranı (%)				
1993	133.923.000		1.409.000	12,1	13.586.868	10,1
1994	214.330.000	60,0	4.440.000	16,3	36.108.083	16,8
1995	370.657.000	72,9	8.459.000	25,3	111.182.438	30,0
1996	520.544.000	40,4	9.870.000	31,7	168.201.812	32,3
1997	638.485.000	22,7	16.433.000	36,7	239.225.926	37,5
1998	804.243.000	26,0	20.645.000	41,2	293.163.111	36,5
1999	1.022.596.000	27,2	24.399.000	53,8	303.511.747	29,7
2000	1.009.643.000	-1,3	19.749.000	51,4	314.200.369	31,1
2001	1.401.649.000	38,8	22.636.000	64,2	329.632.782	23,5
2002	1.711.690.000	22,1	31.513.000	69,5	430.974.255	25,2
2003	1.994.268.000	16,5	29.932.000	68,7	501.977.059	25,2
2004	2.106.357.000	5,6	55.700.000	57,2	547.758.891	26,0
2005	1.968.027.000	-6,6	38.707.000	39,1	669.480.439	34,0
2006	2.136.305.000	8,6	75.269.000	32,4	1.071.917.947	50,2
2007	3.037.105.000	42,2	111.493.000	32,0	1.659.090.464	54,6
2008	3.541.308.000	16,6	86.549.000	29,2	1.406.800.824	39,7
2009	4.924.759.000	39,1	100.411.000	55,9	2.003.623.366	40,7
2010	6.279.967.000	27,5	89.636.000	65,4	1.865.824.194	29,7
2011	7.383.319.000	17,6	167.429.000	69,0	1.932.472.154	26,2
2012	7.608.335.000	3,0	162.304.000	71,9	1.799.374.401	23,7
2013	8.677.452.000	14,1	169.878.000	79,4	2.251.610.256	25,9

Kaynak: World Bank

K-Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği

Ermenistan'ın 2013 sonuna kadar Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı programı çerçevesinde Brüksel ile ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalamayı hedeflerken bu kararından vazgeçip tekrar Rusya'nın dümen suyuna dönmesinde, bu ülke ile yürüttüğü güvenlik politikaları etkin olmuştur. Bu anlaşma, hali hazırdaki Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığının artmasına yol açarken öte taraftan da Batı ile olan ekonomik ilişkileri de zayıflatma potansiyeli içermektedir.

Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın kurucu üye olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'nin ilk genişleme dalgası, Ermenistan ile gerçekleşti. Ekim 2014 tarihinde Ermenistan da resmi üye

halinde geldi. Ermenistan, Avrasya Ekonomik Birliği çerçevesinde üye ülkeler ile ortak gümrük tarifesi uygulayacak. Birlik üyeleri arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanacak.

Her ülke için en doğal dış pazar, hiç kuşkusuz ortak sınır paylaştığı komşularıdır. Ancak Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği hiçbir ülkesi ile sınırı olmaması ironik bir durum yaratmaktadır.

Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ni tercih etmesinden sonra Avrupa Birliği ile ilişkilerinin ne şekilde süreceği, belirsizliğini koruyor. Almanya'nın Erivan Büyükelçisi Reiner Morell, yaptığı açıklamada, "Avrupa, Ermenistan'ın Avrupa politikasında karar vermesini bekliyor" demiş ve bundan sonraki ilişkilerin nasıl gelişeceğini ilerleyen dönemde netleşeceğini söylemiştir.*

Ermenistan'ın dış politikasında Batı ile ilişkiler soykırım iddiaları üzerinden yürürken, ülkenin Rusya ile ilişkilerinde ise Dağlık Karabağ sorununu büyük oranda belirleyici olmaktadır.

Ermenistan Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olduktan sonra milli para birimi olan Dram'ın değer kaybettiği görülmektedir. Ermenistanlı yetkililer bunun nedenini Avrupa Birliği ve ABD'nin Rusya'ya karşı gerçekleştirdikleri ekonomik yaptırımlar ile bölgesel finans piyasalarındaki dalgalanmaların sonucu olarak görmekte-dirler. Ekim 2014 itibariyle 1 dolar 411 dram iken Kasım ayında 434'e aralık sonu itibariyle de 452 Drama yükselmiştir.

L-Küresel Rekabet Gücü Endeksine Göre Ermenistan

Dünya Ekonomik Forumu (WEF), ülkeleri rekabet güçlerine göre sıraladığı "The Global Competitiveness Report" (Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu)'nu 1979 yılından beri yayımlamaktadır. Bu rapor, ekonomik büyümenin temel faktörlerini anlamak konusunda katkıda bulunmakta, bazı ülkelerin ekonomik büyümesini artırmadaki başarısının nedenini açıklamada yardımcı olmakta ve politika uygulayıcıları ve iş dünyasında faaliyet gösteren yöneticilere gelişmiş bir ekonomi için gerekli olan enstrümanlar konusunda fikir vermektedir (WEF, 2015).

WEF ulusal rekabetçilik konusunda ülkelerin mikroekonomik ve makroekonomik durumunu kapsamlı şekilde nicel ve nitel analiz eden bir yapıya sahiptir ve bunu 12 ana başlık gerçekleştirmektedir.

Ülkelerin dünya genelinde rekabet gücünün analiz edildiği "Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu 2014-2015" sonuçlarına göre, Ermenistan 144 devlet arasında bir önceki yıla göre 6 basamak gerileyerek 85'nci oldu. Diğer bölge ülkelerinin 2014 ve 2013 verileri ise şöyledir: Azerbaycan (38-39), Gürcistan (69-72), Türkiye (45-44). Raporun Ermenistan ile ilgili değerlendirmesine göre 12 ana başlık kapsamında dünyadaki sıralaması şöyledir: Kurumlar-72, Altyapı-78, Makroekonomik Çevre-77, Sağlık ve Temel Eğitim-99, Yüksek Öğrenim ve Mesleki Eğitim-75, Mal Piyasasının Etkinliği-64, İşgücü Piyasasının Etkinliği-74, Finansal Piyasasının Gelişmişliği-97, Teknolojik Hazırlık-71, Piyasasının Büyüklüğü-118, İş Piyasasının Gelişmişliği-93 ve Yenilikçilik-104.

Bu raporun yukarıda ifade edilen on iki ana bölümünün alt başlıklarından seçilmiş bazı sosyo-ekonomik göstergeler aşağıda verilmeye çalışılmıştır. Ermenistan ile ilgili değerlendirmeyi

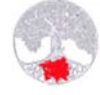
* İlgili haber için: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ermenistan-avrasya-birligine-katildi>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).

anlamli kılabılme adına diğler Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan ve Gürcistan'a ait değerler de tabloda verilmiştir. Sonuçlara alt kriterler açısından bakıldığında da aynen ana kriterlerdeki sıralama gibi Ermenistan'ın 144 ülke içerisinde en iyi ilk elliye -bir kriter hariç-giremediği görülmektedir.

Tablo-12: Güney Kafkasya Ülkelerinin Seçilmiş Bazı Sosyo-Ekonomik Verileri

Konu	Nitelik	Ermenistan	Azerbaycan	Gürcistan
Fikri mülkiyet koruması	Sıra	84	80	106
Politikacılara olan kamu güveni	Sıra	76	46	79
Rüşvet	Sıra	76	85	23
Etik ve yolsuzluk	Sıra	74	67	35
Yargı bağımsızlığı	Sıra	107	99	65
Hükümet yetkilileri kararlarında kayırmacılık	Sıra	71	55	48
Kamu harcamalarının israf	Sıra	76	52	67
Hükümet politika şeffaflığı	Sıra	39	48	24
Hükümet verimliliği	Sıra	73	47	42
Polis hizmetlerinin güvenilirliği	Sıra	81	71	28
Güvenlik	Sıra	46	41	25
Kurumsal kurullarının etkinliği	Sıra	104	82	101
Azınlık haklarının korunması	Sıra	97	88	110
Genel altyapının kalitesi	Sıra	61	47	54
Yolların kalitesi	Sıra	80	69	65
Demiryolu altyapısının kalitesi	Sıra	68	37	33
Hava ulaşım altyapısının kalitesi	Sıra	72	44	84
Elektrik arz kalitesi	Sıra	62	70	57
Sabit telefon hatları / 100 kişi	Sıra	58	62	40
Cep telefonu abonelikleri / 100 kişi	Sıra	70	79	65
Elektrik ve telefon altyapısı	Sıra	68	72	58
Hükümet bütçe dengesi,% GSYH	Sıra	64	15	40
Gayri safi milli tasarruf,% GSYH	Sıra	103	9	72
Enflasyon, yıllık % değişim	Sıra	104	1	78
Genel yönetim borç,% GSYH *	Sıra	69	12	41
Bebek ölüm, ölüm / 1.000 canlı doğumda	Sıra	74	102	84
Yaşam süresi, yıl	Değer	74,4	70,6	73,9
Yaşam süresi, yıl	Sıra	67	93	72
İlköğretimin kalitesi	Sıra	83	106	92
Eğitim sisteminin kalitesi	Sıra	86	104	98
Matematik ve fen eğitiminin kalitesi	Sıra	69	108	105
Okulların yönetim kalitesi	Sıra	116	124	98
Okullarda internet erişimi	Sıra	68	69	59
Araş. ve eğitim hizmetlerinin kullanılabilirliği	Sıra	120	79	116
Yerel rekabetin yoğunluğu	Sıra	85	121	105
Anti-tekel politikasının etkinliği	Sıra	105	130	127
Toplam vergi oranı,% kar	Sıra	73	77	10
Ticaret engellerinin yaygınlığı	Sıra	80	68	6
GSYH yüzdesi olarak ithalat	Değer	53,5	26,6	57,8
İş gücündeki kadının, erkeğe oranı	Sıra	96	20	82
İşgücü piyasası etkinliği	Sıra	74	33	41
Finansal hizmetlerde ekonomiklik	Sıra	81	77	75
Kredilere erişim kolaylığı	Sıra	97	79	110
Verimlilik	Sıra	99	84	111
Bankaların sağlamlığı	Sıra	66	100	67

Finansal pazar geliştirme	Sıra	97	89	76
En son teknolojilerin Durumu	Sıra	95	63	89
Yabancı sermaye ve teknoloji transferi	Sıra	79	63	113
İnternet kullanan Bireyler %	Değer	46,3	58,7	43,1
İnternet kullanan Bireyler %	Sıra	71	55	80
Sabit genişbant internet abonelikleri / 100 kişi	Değer	7,9	17,0	10,2
Sabit genişbant internet abonelikleri / 100 kişi	Sıra	70	42	62
GSYH (\$ milyar)	Değer	20,4	102,8	27,6
GSYH (\$ milyar)	Sıra	118	70	106
GSYİH yüzdesi olarak ihracat	Değer	21,9	48,5	36,3
GSYİH yüzdesi olarak ihracat	Sıra	127	48	76
İç pazar büyüklüğü	Sıra	111	75	101
Dış pazar büyüklüğü	Sıra	126	70	108
Üretim süreci gelişmişliği	Sıra	91	61	114
Bilimsel araştırma kurumlarının kalitesi	Sıra	105	87	119
Ar-Ge üniversite-sanayi işbirliği	Sıra	112	104	128
Bilim adamları ve mühendis. kullanılabilirliği	Sıra	75	63	122
Patent, uygulamalar / milyon kişi	Sıra	53	75	65
İnovasyon	Sıra	104	59	121

Not: Sıralama 1'e yaklaştıkça iyi, 1'den uzaklaştıkça kötü

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, 2014-2015 Verileri (Toplam 144 ülke içerisinde)

Raporun Ermenistan ile aynı gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler ile karşılaştırıldığı bölümde; 12 bileşenin ortalaması dikkate alındığında, "Piyasanın Büyüklüğü" bileşeni bakımından içinde bulunduğu gruptaki ülkelerin ortalamasından önemli ölçüde ileridedir. En dezavantajlı olduğu bileşen ise "Sağlık ve Temel Eğitim"dir.

Aşağıdaki tabloda ise çeşitli uluslararası derecelendirme kuruluşlarının farklı konuları dikkate alarak yapmış olduğu çalışmalar görülmektedir. Buna göre sekiz araştırma ve rapor içerisinde ülkenin en iyi olduğu ilk iki konu "İş Yapma" ve "Ekonomik Özgürlük" olup; dünya genelindeki sıralaması ise, 35 ve 52'dir. Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri "Ekonomik Özgürlük" konusunda ülkenin bir önceki yıla göre 11 sıra gerilemiş olduğudur. Dünya genelinde en kötü olduğu iki konu ise; "Yolsuzluk Algılama" ile "İnsani Gelişim"dir.

Tablo-13: Çeşitli Uluslararası Derecelendirme Kuruluşlarına Göre Ermenistan'ın Sıralaması

Çalışmanın Adı	Sıra	Değişim	Ülke Sayısı
DOING BUSINESS 2016 (İş Yapma)	35	↑ 3	189
INDEX OF ECONOMIC FREEDOM 2015 (Ekonomik Özgürlük)	52	↓ -11	186
GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX 2015-2016 (Küresel Rekabet)	82	↑ 3	140
NETWORKED READINESS INDEX 2015 (Ağyapılar İçinde Olmaya Hazırlık)	58	↑ 7	143
GLOBAL INNOVATION INDEX 2015 (Küresel Yenilik)	61	↑ 4	141
CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2014 (Yolsuzluk Algılama)	94	— 0	175
HUMAN DEVELOPMENT INDEX 2014 (İnsani Gelişim)	87	— 0	187
KNOWLEDGE ECONOMY INDEX 2012 (Bilgi Ekonomisi)	71	↓ -13	146

Kaynak: Ermenistan Ekonomi Bakanlığı

Ermenistan BM Yolsuzlukla Mücadele Konvansiyonu üyesidir. Ülkede 2009-2012 döneminde hazırlanan yolsuzlukla mücadele strateji belgesi ve eylem planı, ülke için anlamlı sonuçlar vermemiştir. Yolsuzluk yargı, vergi ve gümrük işlemleri, sağlık, eğitim ve kolluk gibi kritik alanlarda önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

M-Ermenistan'ın İGE değeri ve Sıralamadaki Yeri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin İnsani Gelişim Raporu (İGR), 187 ülke ve BM tarafından tanınan bölge hakkında değerler sunan ve bu ülke ve bölgeleri sıralayan 2014 İnsani Gelişim Endeksi'ne (İGE) göre ülkenin durumu aşağıda verilmeye çalışılmıştır (Ermenistan'ın uluslararası alanda en kötü olduğu konulardan biri "İnsani Gelişim" olduğundan bu konuya burada ayrı bir başlık açılarak değerlendirilmiştir).

Ermenistan'ın 2013 yılındaki İGE değeri 0.730 olmuştur. Bu değerle Ermenistan 187 ülke ve bölge arasında 87'nci oldu. 1980 ve 2013 yılları arasında Ermenistan'ın İGE değeri 0.632'den 0.730'a yükseldi. Bu, dönemin toplam artışının yüzde 15.5 olduğu ve yıllık artışın da yüzde 0.63'lük düzeyde yaşandığı anlamına geliyor. 2013 yılı İGE'nde Türkiye 69'uncu Azerbaycan ise 76'ıncı sırada bulunmaktadır.

Tablo-15'de Ermenistan'ın 1980-2013 arasında her bir İGE göstergesi açısından kaydettiği gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu süreçte, Ermenistan'daki doğumda beklenen tahmini yaşam süresi 3.7 yıl artmıştır. Ortalama öğrenim görme süresi 1.6 yıl ve öğrenim görme süresi beklentisi de 1.6 yıl artmıştır. Ermenistan'da kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1980-2013 arasında yüzde 122.1 civarı bir artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo-14: Ermenistan'ın İnsani Gelişim Performansı

Yıllar	Doğumda ortalama yaşam beklentisi	Öğrenim görme süresi beklentisi	Ortalama öğrenim görme süresi	Kişi başına düşen MG (2011 \$)	İGE değeri
1980	70.9		9.2		
1985	69.7		9.6		
1990	67.9	10.7	10.1	3,581	0.632
1995	68.9	10.2	10.4	2,170	0.604
2000	71.5	11.1	10.8	3,004	0.648
2005	73.5	11.2	10.8	5,451	0.693
2010	74.3	12.3	10.8	6,754	0.720
2011	74.4	12.3	10.8	7,182	0.724
2012	74.5	12.3	10.8	7,722	0.728
2013	74.6	12.3	10.8	7,952	0.730

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>

N-Sonuç

Ermenistan bağımsızlığından günümüze kadar ki süreçte çok ciddi ekonomik sorunla yaşamaktadır. Dağlık Karabağ'ın işgali nedeniyle Ermeni ekonomisinin sürekli bir savaş ekonomisi şartlarında yürütülmesi, Ermenistan'a uygulanan izolasyonlar ve yapısal problemler ülkenin küreselleşme sürecinin faydalarından yeteri kadar yararlanamaması sonucunu doğurmuştur.

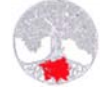
Ülke geleneksel politikalarından uzaklaşarak yeni bir yola girmelidir. Nitekim konuyla ilgili olarak Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrossyan'ın danışmanı ve önde gelen Amerikalı Ermeni aydın Gerard Libaridyan'ın Ermenistan Cumhuriyeti'nin ruhunun nasıl şekillenmesi gerektiği sorusuna cevap ararken ifade ettiği gibi; "Soykırım ve Türk karşıtlığı üzerinden mi tanımlanacak yoksa komşularıyla dost olan ve vatandaşlarının güvenlik ve refahı için çabalayan normal bir devlet mi olmaya çalışacak?" konusundaki tercihleri belirleyici olacaktır. İkinci yolu tercih ettiği takdirde istikrarlı küçük adımlar atarak kazan-kazan durumu yaratarak Güney Kafkasya, Karadeniz ve Orta Asya'ya ve Türkiye üzerinden Avrupa Birliği'ne, buradan da Batıya entegre olarak önemli kazançlar sağlaması muhtemeldir. Ermenistan ekonomi başta olmak üzere temel meselelerin çözülmesi adına karşılaştırmalı üstünlüklerinden yararlanmasına imkan verecek yeni dış ve iç politikalar üretebilmelidir. Böyle bir politika üretebildiği takdirde bölgesel gerginliklerin, ayaklanmaların, savaşların, siyasi ve ekonomik çalkantıların yaşandığı ve kendisinin de bulunduğu geniş coğrafyada istikrar, barış ve refaha önemli katkılar yapabilir.

Bunun içinde öncelikle işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk etmesi, Türkiye üzerindeki asılsız soykırım iddialarını sona erdirmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kabul etmesi, geçmişte ve günümüzde sürdürdüğü Türkiye'yi ezeli düşman olarak görme politikasından vazgeçmesi gerekmektedir.

REFERENCES

- Borshchevskaya, A. (2013). Armenia's Choice – Will It Be Russia Or The EU? And Why It Should Matter To The West, Turkish Policy Quarterly, Volume: 12, Number: 1, Spring. http://turkishpolicy.com/pdf/vol_12-no_1-borshchevskaya.pdf, adresinden elde edildi.
- Dikkaya, M. (2009). Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik, Beta Yayınları, İstanbul.
- Ermenistan Ülke Hakkında Rapor. <http://www1.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/armeniacountry-tr.pdf>, adresinden elde edildi.
- International Crisis Group, 2004. Armenia: Internal Instability Ahead, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/158_armenia_s_internal_instability_ahead.pdf, adresinden elde edildi.
- Karabulut, K. (2014). Türkiye-Ermenistan Sınır Kapılarını Açmak veya Açmamak Siyasi ve Ekonomik Bir Değerlendirme, Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, V. Cilt, Yıl 20, Sayı 64, Eylül-Aralık, Ankara.
- Ozinian, A. (2012). Türkiye-Ermenistan Ticaretine Genel Bakış ve Olası İşbirliklerinin Geliştirilmesi, Turkish-Armenian Business Development Council, <http://www.tabdc.org/wp-content/uploads/TR-Rapor1.pdf>, adresinden elde edildi.
- Özer, M. N. (2013). Ermenistan'ın Nüfusu Neden Azalıyor?, <http://seal.atilim.edu.tr/ermenistanin-nufusu-neden-azaliyor>, adresinden elde edildi.
- Sarian, A. (2006). Economic Challenges Faced by the Armenian State, Demokratizatsiya, Volume: 14, Number: 3, Summer. https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/GWASHU_DEMO_14_2/N178T12037646P29/N178T12037646P29.pdf, adresinden elde edildi.
- Socor, V. (2007). Iran-Armenia Gas Pipeline: Far More Than Meets The Eye, Eurasia Daily Monitor Cilt: 4 Sayı: 56. http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=32607#.VktsInbhDI, adresinden elde edildi.
- Suleymanov, E. and Ditrych, O. (2007). Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood, Middle East Policy, Volume 14, Issue 2, June. http://home.ku.edu.tr/qdofurrena/public_html/Hist334/Iran%20and%20Azerbaijan,%200contested%20neighborhood.pdf, adresinden elde edildi.
- Taymaz, E. (2011). Kafkasya'da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma, TEPAV Yayınları No:55, Ankara.
- Tocci, N., Gültekin-Punsmann, B., Simão, L., Tavitian, N. (2007). The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, European Parliament, August. <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/ep/07/EST18288.pdf>, adresinden elde edildi.
- Topal, C. (2015). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Ermenistan İle İlişkileri, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/2 Winter, 963-978 doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7863> ISSN: 1308-2140, Ankara.

- Veliyev, Z. (2015). Ermenistan Ekonomisinin Yapısal Sorunları, ÜÇ S Basım, Ankara.
- Yumuşak, İ. G. ve Kar, A. (2000). Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı? Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), Kocaeli.
- WEF (2015). The Global Competitiveness Report 2014-2015, Full Data Edition, World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/>, adresinden elde edildi.
- World Population Prospects The 2015 Revision. http://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf, adresinden elde edildi.
- World Bank (2015), World Development Report 2015, Washington D.C.
- Gerçeklerle Yüzleşmek Ermenistan, Türkiye ve Soykırım Tartışması (2009). European Stability Initiative, http://www.esiweb.org/index.php?lang=tr&id=156&document_ID=110, adresinden elde edildi.

INTERNET REFERENCES

- <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/Armenia/>, (Erişim Tarihi: 22/08/2015).
- <http://news.nationalgeographic.com/news/energy/2011/04/110412-most-dangerous-nuclear-plant-armenia/>, (Erişim Tarihi: 21/08/2015).
- <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9912/rusya-hapsirdi-ermenistan-zature-oldu>, (Erişim Tarihi: 16/04/2015).
- <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ermenistanda-protestocular-meydana-indi.html>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).
- <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8227/yerevan-da-binlerce-kisi-avrasya-ekonomik-birligi-imzasina-ofkeli>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).
- <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1223-2015-te-protestolar-ulkesi-ermenistan-a-uc-boyutlu-bir-bakis>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).
- <http://news.am/tur/news/237790.html>, (Erişim Tarihi: 01/06/2015).
- http://gmi.bicc.de/index.php?page=ranking-table&year=2010&sort=country_asc, (Erişim Tarihi: 12/10/2015).
- <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ermenistan-avrasya-birligine-katildi>, (Erişim Tarihi: 01/04/2015).

EK-1: Ermenistan'ın Dış Ticaret Ürünleri (.000 Dolar)

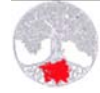
Ürün Grupları		2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam	İhracat	1.057.161	710.158	1.041.057	1.334.339	1.380.199	1.478.749
	İthalat	4.426.129	3.321.134	3.748.954	4.145.332	4.261.233	4.385.866
Canlı hayvanlar	İhracat	1.485	9.204	13.757	12.210	8.770	14.577
	İthalat	5.422	3.758	2.746	3.424	4.094	7.611
Et ve yenilebilir sakatları	İhracat	757	1.164	59	24	94	143
	İthalat	89.156	69.632	69.051	88.466	88.697	88.141
Balık ve kabuklu hay., yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hay.	İhracat	4.995	3.222	7.707	15.648	21.341	32.457
	İthalat	3.626	4.872	3.068	3.562	4.366	3.560
Süt ve süt ürünleri; kuşların yumurtaları; Doğal bal; hayvansal yenilebilir ür.	İhracat	2.093	1.450	1.958	2.112	2.800	7.129
	İthalat	27.194	18.547	25.566	35.858	37.229	42.218
Hayvansal menşeli ürünler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen ür.	İhracat	8	258	44	43	98	173
	İthalat	313	678	1.018	1.976	1.886	3.203
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri	İhracat	50	82	112	160	1.466	2.227
	İthalat	3.042	2.851	2.847	3.867	4.561	3.504
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	İhracat	1.774	1.603	2.595	1.663	2.167	14.138
	İthalat	13.587	8.642	13.400	19.046	14.158	11.691
Yenilebilir meyve ve fındık; kabuklular	İhracat	4.973	8.261	6.887	15.477	24.477	28.325
	İthalat	40.637	33.712	43.597	47.282	39.095	35.382
Kahve, çay ve diğer baharatlar	İhracat	15.466	9.815	6.061	5.735	5.900	5.068
	İthalat	33.118	26.314	28.627	31.032	29.942	28.806
Hububat	İhracat	12	0	7	5	0	0
	İthalat	110.467	108.920	105.420	111.856	151.836	143.497
Değirmencilik ürünleri; malt; nişastalar inülin ve diğer	İhracat	25	73	55	66	134	120
	İthalat	17.360	7.773	8.591	15.460	7.331	7.913
Yağlı tohum ve meyveler; Çeşitli tahıllar, tohumlar, Endüst. veya tıbbi bitk.	İhracat	37	45	127	101	112	167
	İthalat	10.482	7.088	7.803	9.201	7.632	8.106
Lacs, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve ekstraları	İhracat	0	16	1	0	0	33
	İthalat	4.583	2.703	3.785	4.289	4.481	5.957
Bitkisel dikim malzemeleri; belirtilmeyen veya yer değil başka bitkisel ürünler	İhracat	0	0	0	0	0	0
	İthalat	1	24	2	15	11	17
Hay. ve bit. katı ve sıvı yağlar ve bunlardan üretilmiş yenilebilir yağlar	İhracat	48	3	29	25	56	52
	İthalat	52.826	51.777	49.217	57.947	59.571	60.561
Balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızların eti vb.	İhracat	1.676	1.185	1.349	1.704	4.051	3.867
	İthalat	14.915	11.154	10.851	12.855	9.785	11.222
Şeker ve şekerleme	İhracat	66	96	1.562	2.913	844	1.179
	İthalat	42.277	29.900	42.955	65.899	62.548	52.278
Kakao ve kakao müstahzarları	İhracat	375	489	795	990	1.506	1.593
	İthalat	48.328	39.103	39.593	45.463	45.200	48.619
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	İhracat	466	382	317	471	880	1.224
	İthalat	25.109	18.165	20.274	22.730	26.098	28.964
Sebze, meyve, fındık veya bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	İhracat	10.783	7.744	8.676	12.874	17.177	18.269
	İthalat	22.704	16.353	15.924	21.260	17.714	21.126
Çeşitli gıda maddeleri	İhracat	933	890	918	1.320	1.940	1.881
	İthalat	25.374	22.021	22.204	27.899	31.510	30.520
Alkollü ve alkolsüz ve sirke	İhracat	145.380	80.114	109.071	147.131	186.538	213.040
	İthalat	62.895	42.077	52.569	47.122	52.724	56.585
Gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri; Hazırlanan hayvan yemi	İhracat	483	89	72	109	38	52
	İthalat	20.149	20.276	24.285	29.884	35.818	39.457
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş ürünler	İhracat	7.779	8.581	830.702	16.320	41.861	69.084
	İthalat	86.987	65.610	80.156	74.836	74.391	107.020
Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; malzemeler, kireç ve çimento sıva	İhracat	40.499	9.971	5.530	9.870	14.072	15.850
	İthalat	10.866	9.923	13.968	12.153	12.742	13.376
Cevherler, cüruf ve kül	İhracat	125.679	115.887	230.163	287.440	279.345	303.472
	İthalat	8.780	964	3.303	3.258	628	1.093

Yakıtlar, petrol ürünleri bitümlü maddeler; mineral mumlar	İhracat	6.339	19.768	71.059	106.817	109.782	87.982
	İthalat	644.901	529.684	648.751	806.145	902.480	857.930
İnorganik kimyasallar; radyoaktif elementler ve izotoplar	İhracat	10.319	1.056	1.888	1.770	1.644	2.356
	İthalat	16.682	18.057	25.422	23.897	29.084	31.680
Organik kimyasallar	İhracat	747	304	452	463	392	258
	İthalat	11.756	7.442	8.812	10.293	9.786	10.659
Eczacılık ürünleri	İhracat	3.675	3.849	5.023	5.790	6.888	7.819
	İthalat	95.566	92.191	91.941	110.156	110.636	127.755
Gübreler	İhracat	15	97	42	616	1.016	1.306
	İthalat	6.588	13.614	11.676	15.273	25.093	24.653
Boyalar, pigmentler ve renklendirme maddeleri; vernikler; diğer mürekkepler	İhracat	297	357	829	1.398	1.092	1.694
	İthalat	24.004	18.986	20.408	21.589	22.415	26.901
Uçucu yağlar, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	İhracat	49	121	10	283	839	291
	İthalat	45.858	40.938	48.132	50.168	49.785	52.781
Sabun, organik yüzey aktif maddeler, yıkama müstahzarları, suni mumlar	İhracat	515	350	226	493	529	688
	İthalat	34.544	33.575	36.625	39.061	39.511	44.201
Albüminoid maddeler; tadil edilmiş nişastalar; yapıştırıcılar; enzimler	İhracat	510	231	193	165	363	641
	İthalat	12.111	9.645	7.196	6.493	7.492	7.394
Patlayıcılar; benzerleri; Bazı yanıcı hazırlıkları	İhracat	0	0	37	46	73	28
	İthalat	3.899	2.838	5.360	4.379	5.484	6.036
Fotoğraf veya cinematografic eşya	İhracat	109	10	22	7	0	3
	İthalat	1.582	1.175	1.575	1.751	1.559	1.431
Çeşitli kimyasal ürünler	İhracat	66	35	116	108	301	1.193
	İthalat	17.766	14.404	16.368	19.771	24.675	25.288
Plastik ve plastikten eşyalar	İhracat	5.549	5.240	6.561	8.481	11.279	11.560
	İthalat	140.245	99.236	109.630	126.685	119.384	123.554
Kauçuk ve kauçuktan eşya	İhracat	3.613	4.940	8.924	204	136	75
	İthalat	46.324	30.815	38.506	46.133	50.057	53.474
Deri ve deri hammadde	İhracat	2.198	816	1.133	1.841	1.523	1.540
	İthalat	1.172	1.073	1.516	2.521	3.535	3.438
Deriden ve hayvan bağırsağından mamul eşya	İhracat	957	981	1.108	1.606	1.595	2.296
	İthalat	7.321	6.101	7.091	8.385	8.128	8.646
Kürkler ve taklit kürkleri	İhracat	17	5	2	0	255	495
	İthalat	989	686	561	1.164	1.140	725
Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü	İhracat	503	288	667	632	777	682
	İthalat	63.215	49.872	52.722	62.533	65.616	60.467
Mantar ve mantardan eşya	İhracat	315	72	44	3	60	55
	İthalat	5.386	912	3.559	5.400	5.032	6.289
Saman ürünleri	İhracat	0	1	0	0	0	0
	İthalat	301	178	265	507	180	239
Odun veya diğer lifli selülozik malzeme, atık kağıt veya kartondan hurda	İhracat	0	14	3	0	0	0
	İthalat	230	55	85	209	672	613
Kağıt ve karton; kağıt hamurundan eşya	İhracat	1.884	800	335	446	323	421
	İthalat	69.064	59.630	61.066	71.960	78.824	66.952
Kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayinin diğer ürünler	İhracat	644	437	369	283	580	497
	İthalat	11.254	7.582	7.197	7.919	7.230	5.461
İpek	İhracat	0	0	3	0	0	0
	İthalat	24	59	13	52	22	30
Yün ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş kumaş	İhracat	251	108	4	64	1	0
	İthalat	920	1.004	509	779	806	764
Pamuk	İhracat	1.989	793	10	230	64	166
	İthalat	7.082	4.797	8.615	13.627	9.821	10.523
Bitkisel tekstil malzemesi; kağıt ipliği ve renginde	İhracat	336	51	1	0	0	8
	İthalat	391	362	217	119	108	110
Kimyasal filamentler	İhracat	1.814	1.526	62	113	19	115
	İthalat	6.261	5.762	9.003	15.074	13.571	110
Kimyasal devamsız lifler	İhracat	4.305	2.083	117	10	159	57

	İthalat	10.518	7.019	6.881	12.956	15.596	17.225
Vatka, keçe ve dokunmamış sicim, halat, halatlar dokuma eşyalar; özel iplikler	İhracat	1.328	679	756	67	31	38
	İthalat	2.605	1.724	2.326	3.018	3.278	3.905
Halılar ve diğer tekstil yer döşemeleri	İhracat	1.165	358	148	104	189	233
	İthalat	4.026	2.879	3.946	5.383	5.121	4.816
Özel dokunmuş kumaşlar; dantel; Halılar; nakış	İhracat	433	169	1	24	4	3
	İthalat	1.005	485	1.178	2.024	2.238	2.363
Emdirilmiş, kaplanmış veya lamine tekstil kumaş; için uygun çeşit tekstil ür.	İhracat	102	51	69	11	1	6
	İthalat	2.130	1.678	2.811	3.679	3.614	2.972
Örme veya tığ işi kumaşlar	İhracat	1.782	935	2	40	12	0
	İthalat	9.841	7.293	10.289	13.290	12.247	10.888
Örme giyim ve giyim aksesuarları	İhracat	5.350	2.192	1.676	1.630	3.176	4.593
	İthalat	119.557	16.958	21.912	24.305	27.934	30.411
Giysi ve giyim aksesuarları Tekstil	İhracat	20.564	5.379	3.343	5.588	14.979	33.278
	İthalat	42.723	30.419	40.394	48.283	43.388	43.645
Diğer tekstil ürünleri; setleri; kullanılmış giyim eşyası ve tekstil ürünleri	İhracat	767	502	561	467	382	492
	İthalat	45.658	11.879	14.468	17.729	15.898	12.984
Ayakkabı, tozluklar ve benzeri	İhracat	1.047	811	1.342	1.455	2.270	2.165
	İthalat	28.299	20.685	30.551	32.052	28.273	30.241
Şapka ve bunların parçaları	İhracat	325	86	26	15	64	22
	İthalat	866	572	608	774	826	736
Şemsiyeler, tahta bastonlar, kamçı, bunların ve parçaları	İhracat	0	0	55	1	0	1
	İthalat	704	355	569	534	591	420
Hazırlanan tüyler ve yapay çiçekler	İhracat	0	10	1	0	0	0
	İthalat	244	237	265	251	232	209
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	İhracat	3.294	3.164	4.509	6.554	7.004	7.012
	İthalat	19.515	14.785	17.990	18.084	18.386	19.657
Seramik ürünler	İhracat	413	75	188	84	689	1.347
	İthalat	47.689	32.121	32.368	34.878	28.836	30.587
Cam ve cam eşya	İhracat	10.563	10.285	11.412	10.253	10.186	17.089
	İthalat	47.386	27.605	32.125	33.895	34.446	35.615
Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı değerli taşlar, kıymetli metaller	İhracat	173.088	105.075	134.049	196.441	173.005	188.070
	İthalat	304.642	107.342	158.868	214.870	179.141	295.348
Demir metaller	İhracat	214.466	93.288	129.817	134.118	118.743	105.197
	İthalat	172.183	100.468	123.025	116.427	102.513	107.989
Demir ve çelik eşya	İhracat	2.451	2.405	3.296	1.953	2.858	2.205
	İthalat	123.189	128.346	98.592	73.234	80.354	72.675
Bakır ve bakırdan eşya	İhracat	68.905	65.291	99.681	120.423	110.690	95.077
	İthalat	9.350	2.480	3.554	4.262	3.797	3.461
Nikel ve bakırdan eşya	İhracat	0	0	0	0	0	0
	İthalat	82	112	126	173	211	369
Alüminyum ve bakırdan eşya	İhracat	40.677	60.303	83.338	91.373	88.040	85.465
	İthalat	83.151	119.610	11.568	101.070	90.773	79.779
Kalay ve bakırdan eşya	İhracat	0	76	283	553	392	367
	İthalat	51	856	1.187	1.995	223	544
Çinko ve eşya	İhracat	0	0	0	0	0	0
	İthalat	45	62	112	166	82	259
Kurşun ve kurşundan eşya	İhracat	0	0	0	0	1	0
	İthalat	1.867	97	82	124	67	55
Diğer metaller ve bunlardan üretilen eşyalar	İhracat	19.703	9.504	15.524	15.364	19.109	17.522
	İthalat	312	58	99	151	182	77
Değerli olmayan metallerden aletler, çatal, kaşık vb.	İhracat	309	175	201	165	1.163	1.828
	İthalat	11.151	9.518	10.084	11.939	13.351	12.684
Değerli olmayan metallerden çeşitli eşya	İhracat	283	111	288	780	1.053	1.213
	İthalat	17.262	13.971	15.570	16.632	17.590	18.765
	İhracat	16.042	7.525	16.397	17.044	24.411	10.237

Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler ve parçaları	İthalat	361.019	336.751	359.474	334.878	386.321	409.497
Elektrikli makine, ekipman, ses kaydediciler ve reproducers ve parçaları	İhracat	24.302	13.486	13.681	16.426	16.794	10.854
	İthalat	283.946	291.932	292.336	231.646	215.648	171.694
Demiryolu veya tramvay lokomotifleri, bunların stok ve parçaları	İhracat	751	7.718	1.381	1.842	1.666	1.151
	İthalat	24.729	30.242	41.826	19.444	9.496	10.923
Demiryolu ve parçaları dışında araçlar	İhracat	4.501	5.032	3.404	8.451	4.510	4.769
	İthalat	548.075	210.599	2.465.600	312.921	340.594	336.596
Uçaklar, uzay ve bunların parçaları	İhracat	1.230	326	214	19.785	52	7.335
	İthalat	140	149	8.059	37.606	791	7.145
Gemiler ve yüzer araçlar	İhracat	1	0	0	0	0	5
	İthalat	1.477	577	649	281	362	143
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi veya cerrahi araçlar	İhracat	6.181	4.944	3.350	6.618	6.876	6.931
	İthalat	54.295	51.398	65.226	53.558	58.195	67.834
Saat ve bunların parçaları	İhracat	11.408	2.925	3.975	8.118	12.885	13.981
	İthalat	3.500	2.926	3.340	4.880	5.515	6.533
Müzik aletleri; aksam, parça ve aksesuarı	İhracat	85	19	19	105	29	15
	İthalat	334	242	1.073	453	666	689
Mobilya; yatak, minder yatak, yastık ve benzeri doldurulmuş eşya	İhracat	467	594	855	869	1.911	1.625
	İthalat	64.736	45.312	51.452	66.489	73.339	61.127
Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; parçaları ve bunların aksesuarları	İhracat	151	103	622	123	143	347
	İthalat	12.133	10.554	10.039	11.733	13.504	12.670
Çeşitli mamul eşya	İhracat	862	722	146	376	509	184
	İthalat	8.212	6.435	8.052	9.526	9.501	26.867
Sanat eserleri, koleksiyoncular parçaları ve antikalar	İhracat	1.339	886	724	840	1.015	1.746
	İthalat	1.876	927	1.448	1.058	1.948	820

Kaynak: Ermenistan Ulusal İstatistik Kurumu <http://www.armstatbank.am/>